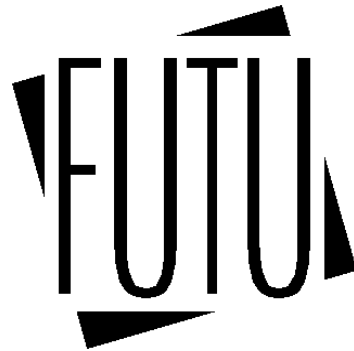

**TURUN KAUPPAKORKEAKOULU
TULEVAISUUDEN TUTKIMUSKESKUS**

**TURKU SCHOOL OF ECONOMICS AND BUSINESS ADMINISTRATION
FINLAND FUTURES RESEARCH CENTRE**

FUTU-julkaisu 4/98

**Jari Kaivo-oja, Anita Rubin &
Auli Keskinen**

**PROAKTIIVISIA TOIMIJOITA VAI
KOEKANIINEITA EUROOPAN
TIETOYHTEISKUNTALABORATORIOSSA?**

**LIPPOSEN HALLITUKSEN TULEVAISUUSSELONTEON
KOMMENTOINTIA TULEVAISUUDENTUTKIMUKSEN NÄKÖKULMASTA**

Tämän tutkimushankkeen, Kansalaisuus ja ekologinen modernisaatio tietoyhteiskunnassa tulevaisuudentutkimuksen näkökulmasta (FUTU-projekti), tarkoituksena on tuottaa tietoa muodostumassa olevan tietoyhteiskunnan yhteiskunnallisista ja ekologisista ulottuvuuksista. Erityisesti keskitytään selvittämään tietoyhteiskunnan sosiaalisia vaikutuksia kansalaisten elämään ja toimintaan. Lisäksi pyritään valaisemaan sitä, miten tietoteknologian soveltamisesta seuraava yhteiskunnallisten rakenteitten muutos vaikuttaa kestäväen kehityksen tavoitteisiin ja toteutumiseen. Hanke koostuu kaikkiaan kymmenestä näiden teemojen alle ryhmittyvistä osaprojektista.

Copyright © Jari Kaivo-oja, Anita Rubin, Auli Keskinen &
Tulevaisuuden tutkimuskeskus

Jari Kaivo-oja
HL, tutkija
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
Turun kauppakorkeakoulu

Anita Rubin
VTM, tutkija
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
Turun kauppakorkeakoulu

Auli Keskinen
VTK, LuK, tutkija
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
Turun kauppakorkeakoulu

ISBN 951-738-922-1
UDK 001.18
681.3:308
330.34
338.23 (480)

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	4
2. HYVINVOINTI JA KESTÄVYYS – SIINÄ SUOMEN TULEVAISUUDEN TAVOITTEET	6
3. IRRALLAAN AJASSA – UNOHTUNEET MURROKSEN LAINALAISUUDET	9
4. LYHYET AJOVALOT PÄÄLLÄ: TIETOYHTEISKUNTALINJAUKSET JA KESTÄVÄ KEHITYS.....	12
5. HYVINVOINTIA LABORATORIOLAPSILLE – SELONTEON ARVOPOHJASTA JA YHTEISKUNTAKÄSITYKSESTÄ.....	18
6. HUOMISEN SUOMALAINEN – REAKTIIVINEN SOPEUTUJA VAI PROAKTIIVINEN TOIMIIJA?	21
7. VERKOSTOITUVA EUROOPPA – UHKA VAI MAHDOLLISUUS?..	23
8. TALOUSPOLIITTISTA LINJANVETOA VAI POLIITTISTA TARKOITUKSEN MUKAISUUTTA?.....	27
9. SKENAARIOTYÖSKENTELEN KRITIIKKI: YHTEISMITATTOMUUKSIA JA EPÄJATKUVUUKSIA.....	29
10. MUISTI PÄTKII?.....	33
11. YHTEENVETO: MITEN SAATAISIIN PITKÄT VALOT TOIMIMAAN?	36
LÄHDELUETTELO	38

1. JOHDANTO

Tässä kirjoituksessa tarkastelemme Suomen hallituksen eduskunnalle esittämää tulevaisuusselontekoa, jonka syksyllä 1996 annettu ensimmäinen osa käsitteli Euroopan tulevaisuutta ja Suomen asemaa siinä, ja keväällä 1997 annettu toinen osa oheisjulkaisuineen erityisesti maamme kehityskulkuja ja vaihtoehtoja ja strategisia valintoja. Selonteossa luvataan, että hallitus esittää linjauksensa Suomen tulevaisuuden ydinkysymyksiin.

Ensimmäisen osan näkökulma on Eurooppa-keskeinen ja se kartoittaa niitä yhteiskuntapoliittisia ja kansainvälisiä kulisseeja, joissa Suomi toimii. Toisen osan näkökulma on painottunut Suomen tulevaisuuteen ja erityisesti yhteiskuntapolitiikan keskeisiin kysymyksiin perustavoitteena työllisyyskysymyksen ja osaamistarpeiden arviointi. Esitämme kokonaisarvion ko. selonteosta tulevaisuudentutkimuksen näkökulmasta ja pohdimme sitä, kuinka hyvin hallitus on pyrkimyksissään onnistunut. Arvioinnin kohteina ovat toisaalta selonteon metodiset valinnat, aikajänne ja työskentelyprosessi siihen liittyvine ongelmineen. Toisaalta artikkelissa pohditaan selonteossa esitettyä kokonaisnäkemystä Suomen valinnoista ja mahdollisuuksista sekä näiden taustalla vallitsevaa arvopohjaa. Kirjoituksen lopussa esitämme käsityksiä siitä, miten eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan toimintaa voitaisiin kehittää.

Yleisesti ottaen on sanottava, että on erittäin hyvä, että vuonna 1993 Ahon hallituksen laatima ensimmäinen valtioneuvoston tulevaisuusselonteko (*Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta: Suomen tulevaisuus ja toimintavaihtoehdot*) sai jatkoa – jatkuvuus on tärkeää tulevaisuusstrategioita laadittaessa. Nyt tehtyä kaksiosaista työtä – *Suomi ja Euroopan tulevaisuus. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle. Osa I*, sekä *Reilu ja rohkea – vastuun ja osaamisen Suomi. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle. Osa II* – voidaan pitää hyvänä selontekona sinänsä, mutta se ei kokonaisuutena varsinaisesti ole *tulevaisuusselonteko*. Pikemminkin voitaisiin puhua hallituksen linjausten ja strategisten valintojen taustaksi laaditusta perustelumistiosta, jossa esitetyt tulevaisuuden vaihtoehdot nähdään joko oikean poliittisen linjanvedon tuottamana "hyvänä" Suomena tai sen negaationa, väärän politiikan tuottamana "huonona" Suomena. Todellisista vaihtoehtoisista tulevaisuuden Suomi-skenaarioista ei voida tässä yhteydessä puhua.

Olisi ollut myös suotavaa, että eduskunnan selontekoa seurannut yleiskeskustelu olisi ollut laajempaa ja syvällisempää, kun se nyt tuntui typistyvän hyvin ohueksi. Samoin selonteon jo strategisten valintojen ja painopistealueiden sinänsä olisi luullut herättävän laajempaa huomiota medioissa kuin mitä todellisuudessa tapahtui. Kuitenkin kyseessä on melkoisen merkittävä strategiapaperi – luodaanhan näin nyt linjauksia seuraavien vuosien päätöksenteolle ja politiikalle.

Näin hallituksen tulevaisuusselonteko jää sekä sisällöllisesti että vastaanotoltaan tavallaan puhtaasti retoriseksi¹ puheenvuoroksi. Medioiden aikakaudella retoriikan merkitys kasvaa jatkuvasti – sillä pyritään selittämään ja perustelemaan niin seuraamuksia kuin niihin johtaneita syitä (Perelmann 1996). Hyvänä esimerkkinä tästä ovat selonteossa esitetyt kestävän kehityksen ja tietoyhteiskunnan käsitteet, jotka sisältävät arkipuheessa tavallaan jo ennakolta oman perustelunsa hyvinä ja tavoiteltavina tulevaisuuden tiloina. Niinpä johtopäätöksiä tai valintoja, joiden sanotaan johtavan näihin, ei ole tarvinnut sen syvemmin perustella – kestävästä kehityksestä ja tietoyhteiskunnasta saadankin tällä tavoin oivallisia vallankäytön työkaluja. Valitettavasti tämä käytäntö johtaa auttamatta asioiden syy-seuraussuhteiden ymmärtämisen pintapuolistumiseen ja epäanalyttiseen kritiikittömyyteen siinä suhteessa, millaista yhteistä tulevaisuutta oikeastaan kansakuntana todella haluamme. Pinnallistuminen ja ylimalkaisuus eivät kuitenkaan ole sellaisia piirteitä, joita tämän tason strategiaperiltä olisi odottanut tai toivonut.

1 Retoriikalla tarkoitamme yleensä keinotekoisesta vaikutuksen tavoittelua, jota jo Platon opetti kavahtamaan. Meidän aikamme retoriikan tutkimus on elpynyt uuden retoriikan ja argumentaatioteorian nimikkeillä. Sen keskeisimpiin edustajiin kuuluva belgialainen Chaim Perelmann osoittaa teoksessaan (1996), miksi on niin tärkeää, että osaamme eritellä kuulemiamme ja käyttämiämme perusteluja, ja miten tämä tapahtuu.

2. HYVINVOINTI JA KESTÄVYYS – SIINÄ SUOMEN TULEVAISUUDEN TAVOITTEET

Nyt annetun selonteon ensimmäinen ja toinen osa muodostavat eräänlaisen kokonaisuuden, mutta niiden välinen sisällöllinen yhteys jää kuitenkin löyhäksi. Suomen tulevaisuus myös kansallisella tasolla tulee riippumaan hyvin paljon siitä, millaisen roolin Suomi tulee saamaan Euroopassa ja muuttuvassa, globalisoituvassa ja verkostoituvassa maailmassa. Olisi ollut suotavaa, että hallituksen selonteon osat olisivat sen vuoksi olleet analyysin osalta tiukemmin yhteydessä toisiinsa.

Selonteon tavoitteiksi hallitus esittää Suomen pääsemisen taloudellisesti, ekologisesti, sosiaalisesti, eettisesti ja kulttuurisesti kestäväälle perusuralle. Keskeisenä lähtökohtana on, että vaurauden kasvattamisella pyritään kansalaisten hyvinvoinnin parantamiseen. Poliittisessa linjauksessaan hallitus esittää, että avainasemassa ovat erityisesti investoinnit inhimilliseen pääomaan. Myös talouden, työn ja osaamisen keskinäisiä yhteyksiä eritellään ja kysytään, kuinka Suomi voi kehittää vahvuuksiaan ja ratkaista ongelmiaan korkean inhimillisen ja sosiaalisen pääoman yhteiskuntana.

Kun tavoitteiden asettelun yhteydessä puhutaan vaurauden kasvattamisesta, herää ensimmäisenä kysymys, millä tavoin hallitus on ymmärtänyt tämän vaurauden. Vauraus on nyt käsitetty ilmeisesti kiertoilmaisuna taloudelliselle kasvulle. Vaurauden, elämänlaadun ja hyvinvoinnin suhdetta olisi pitänyt pohtia syvällisemmin ja miettiä myös sitä, tuottaako materiaallinen talouskasvu sellaisenaan ilman muuta elämänlaatua ja hyvinvointia, vai olisiko näille löydettävä nyt vähenevän työn ja muuttuvan tiedon yhteiskunnassa uusia sisältöjä ja määritteitä. Kysymyshän ei enää voi olla pelkästään tämän vaurauden taloudellisen aikaansaamisen logiikasta – siis hyvinvoinnin kakun leipomisesta, johon yhä useampi voisi osallistua, – vaan myös jakamisen logiikasta eli kakun jakamisesta siten, että mahdollisuuksien tasa-arvo toteutuu, ja vielä vastaanottamisen logiikasta, eli siitä miltä se kakku kansalaisesta maistuu. Toisin sanoen on tärkeää muistaa, että vauraus ei ole riippuvainen pelkästään kilpailukyvyn ylläpidosta ja lisääntyvästä osaamisesta, vaan huomioon on otettava myös kansalainen, hänen tarpeensa, kykynsä ja mahdollisuutensa päästä mukaan ”kakun jaolle”. Jos kansalaiset nähdään yksinomaan yhteiskunnallisten palvelujen jakelun kohteena sen sijaan että pyritäisiin edistämään heidän mahdollisuuksiaan ja kasvuaan aktiivisiksi ja valintakykyisiksi yhteiskunnan hyvinvoinnin subjekteiksi ja jos heidän tarpeensa nähdään vain annettuina, ylhäältäpäin, seurauksena on passivoitumisen ja syrjäytymisen vaara (ks. esim. Keskinen 1995). Selonteon lähtökohtana pitäisi siten olla konstruktivistinen ihmiskäsitys, jotta tavoitteeksi asetetut investoinnit inhimilliseen pääomaan olisivat realistisella pohjalla.

Toinen tulevaisuusselonteossa itsestään selvänä oletettu seikka on, että kaikkien asioiden (niin ekologisten kuin sosiaalisten, taloudellisten, eettisten ja kulttuuristen asioiden) pitäisi olla kestäviä tai kestäväällä uralla. Käytännössä esimerkiksi ekologiseen kestävyYTEEN liittyvät yhteiskuntapolitiittiset tavoitteet voivat olla jyrkässä ristiriidassa taloudellisten tai sosiaalisten tasa-arvoaateiden kanssa. Tällaista tavoitteiden ja intressien periaatteellisen ristiriidan mahdollisuutta selonteossa ei ole pohdittu lainkaan (vrt. Tibbs 1997). Kuitenkin siirryttäessä ideaaleista käytännön tasolle ja päätöksenteon arkitodellisuuteen tästä voi tulla todellisen päänsäryn paikka, kun ihanteet eivät enää sovellukaan käytännössä toteutettaviksi.

Erytisesti selonteon toisessa osassa hallitus pitää kestävyTTYä sinänsä tärkeimpänä tavoitteena kaikelle pitkän aikavälin yhteiskuntapolitiikalle, ei pelkästään luonnonvarojen käytön ja ympäristöratkaisujen, valtionvelan tai eläkejärjestelmän yhteydessä. Tässä yhteydessä sanoudutaan irti edellisen hallituksen esittämistä kestäväen kehityksen määritelmistä, joissa kestävää kehitystä ei käsitteellisesti ymmärretty tällaisena yleisenä yhteiskuntapolitiikan tavoitteen määreenä (ks. esim. Kestävä kehitys 1995, 6-7).

Kestävä kehitys saavutetaan hallituksen strategisessa linjauksessa sekä huolehtimalla sosiaalisesta eheydestä ja luottamuksesta että investoimalla pitkäjänteisesti tulevaisuuteen. Sosiaalisen eheyden ja luottamuksen saavuttamisen yhteydessä hallitus korostaa omassa linjauksessaan työttömyyden määrätietoista vähentämistä ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin vaikuttamista. Investoinneilla tulevaisuuteen hallitus tarkoittaa innovaatio-, oppimis- ja muutoskyvyn parantamisen merkitystä (ks. Reilu ja rohkea 1997, 13).

Strategian toteutuksen kannalta keskeisiksi kysymyksiksi nousevat työttömyyden nujertaminen ja tietoyhteiskuntakehityksen määrätietoinen edistäminen. Hieman ongelmalliseksi tämän linjauksen tekee se, että selonteossa ei ole otettu huomioon sitä, että nämä kaksi asiaa saattavat monessa suhteessa olla keskenään ristiriitaisia yhteiskunnallisia toimia, ainakin lyhyellä ja keskipitkällä aikavälillä. Näillä linjauksilla hallitus silti varsin selkeästi määrittää strategista tahtoaan. Hieman vaikeaa on arvioida sitä, tehdäänkö tämä tietoisesti ristiriidat hyväksymällä vai mahdollisia ristiriitoja lainkaan tiedostamatta.

Selonteon sisältöä yleisesti vaivaava pirstaleisuus ja epäjatkuvuus olisi voitu välttää sillä, että työryhmissä olisi keskitytty enemmän yleisnäkökulman hahmottamiseen sektorikohtaisten tulevaisuuden odotusten asemesta. Liittymät esimerkiksi tulevaisuusvaliokunnan työskentelyyn, eri tutkimuslaitoksissa tuotettuihin barometreihin tai muihin samanaikaisesti toteutettuihin tulevaisuusteemaisiin projekteihin joko puuttuvat kokonaan tai eivät ainakaan suoraan näy tekstisisällössä. Erytisesti tässä yhteydessä voidaan mainita työministeriön työskenaarioprojekti (ks. Stenlund 1997) ja opetusministeriön tulevaisuusteemaiset projektit (ks. esim. Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 1995, Elinikäinen oppiminen tietoyhteiskunnassa 1995, Kulttuurinen tietoyhteiskunta 1996, Mäkelä 1996 jne.). Vaikuttaa siltä, että jos nämä yhteydet ovat olleet olemassa, ne ovat jääneet pelkästään eräiden selonteon lopulliseen muotoon vaikuttaneiden kirjoittajien omien ajatuskulkujen varaan.

Samalla eri ministeriöissä olisi voitu muutenkin miettiä tarkemmin sitä, kuinka niissä tehty tulevaisuusorientoitunut työ olisi voitu liittää vuorovaikutteisesti hallituksen tulevaisuusselonteon taustalla olleisiin erityisprojekteihin. Lukijan arvattavaksi jääkin, onko siis nyt olemassa erikseen hallituksen mielipide, jonkun valiokunnan mielipide, eri ministeriöiden mielipiteet ja ehkä vielä oppositionkin mielipide tulevaisuudesta. Selonteon kumpaankaan osaan ei myöskään ole liitetty kuvausta siitä, millä tavoin niitä on aiottu hyödyntää ja kenelle ne on loppujen lopuksi tarkoitettu. Selonteon laatimiseen on osallistunut iso joukko merkittäviä asiantuntijoita ja sitä varten perustettiin sekä johtoryhmä että molempia osia varten erilliset työryhmät. Kakkososaan liittyen Valtioneuvoston kanslian sarjassa (1997a, b, c) ilmestyi kolme oheisjulkaisua (Kuusi esseitä työn ja työyhteiskunnan tulevaisuudesta, Suomen tulevaisuus – taloudesta arvoihin ja Suomen kehityskulkuja – tilastollisia kuvauksia Suomesta).

Kun ajatellaan selonteon taustalla olevien työryhmien kokoonpanoa, mukana on ollut edustajia niin julkistalouden, yhteiskuntatutkimuksen, tulevaisuudentutkimuksen, ympäristöasioiden, yritysmaailman, hallinnon kuin korkeakoulumaailmankin piiristä. Oheisjulkaisuissa esiintyvät asiantuntijat kattavat lisäksi mm. kansainvälisen politiikan, diplomatian, työelämän, tilastollisen tutkimuksen, tietoteknologian ja terveystieteiden asiantuntemusta. Kaipaamaan jäädään kuitenkin kulttuurielämän sekä opetuksen, kasvatuksen ja koulutuksen erityisasiantuntemusta, varsinkin kun selonteko käsittelee tietoyhteiskunnan tulemiseen ja olemukseen liittyvää problematiikkaa näinkin laajasti. Lisäksi paikallishallinnon näkökulman ja kansalaisnäkökulman puuttuminen on vaikuttanut selonteon lopputulokseen siten, että useissa kohdin ilmenee perinteiseen johtamiskulttuuriin liittyvä hierarkkinen, ylhäältä annettu näkökulma. Linjaukset olisi pitänyt tehdä kuulemalla myös paikallishallinnon ja tavallisten kansalaisten ajatuksia, tulevaisuuden pelkoja, toiveita ja odotuksia sen sijaan, että nyt tulevaisuutta on lähdetty luotaamaan toisaalta tilastollisista analyyseistä ja tieteen tuloksista sekä poliittisista ja kansainvälisiin suhteisiin liittyvistä lähtökohdista, toisaalta selkeästi puhtaasti olettamuksista ja mediassa esiintyvistä yleiskäsityksistä käsin.

Selontekoa vaivaavat analyyttiset epäjatkuvuudet johtunevat osaksi myös siitä, että molemmista osista puuttuu selkeä työskentelyvaiheita ja prosesseja koskeva raportointi. Lukijaa olisi auttanut, jos mukaan olisi liitetty vaihekaavio niistä työskentelyn eri vaiheista, joilla on ollut merkitystä lopullisten raporttien aikaansaamisessa.

Kiitoksen arvoista on toisaalta se, että aikataulullisesti selonteko on kompakti. Koska aikatauluissa pysyttiin ja ne olivat suhteellisen tiukkoja, selonteosta kokonaisuudessaan ei tullut ensinnäkään liian pitkää, ja toiseksi liian tarkkoihin detaljeihin ei näin ole sorruttu. Näin selonteko molempine osineen ja oheisjulkaisuineen on helposti luettava ja selkeä.

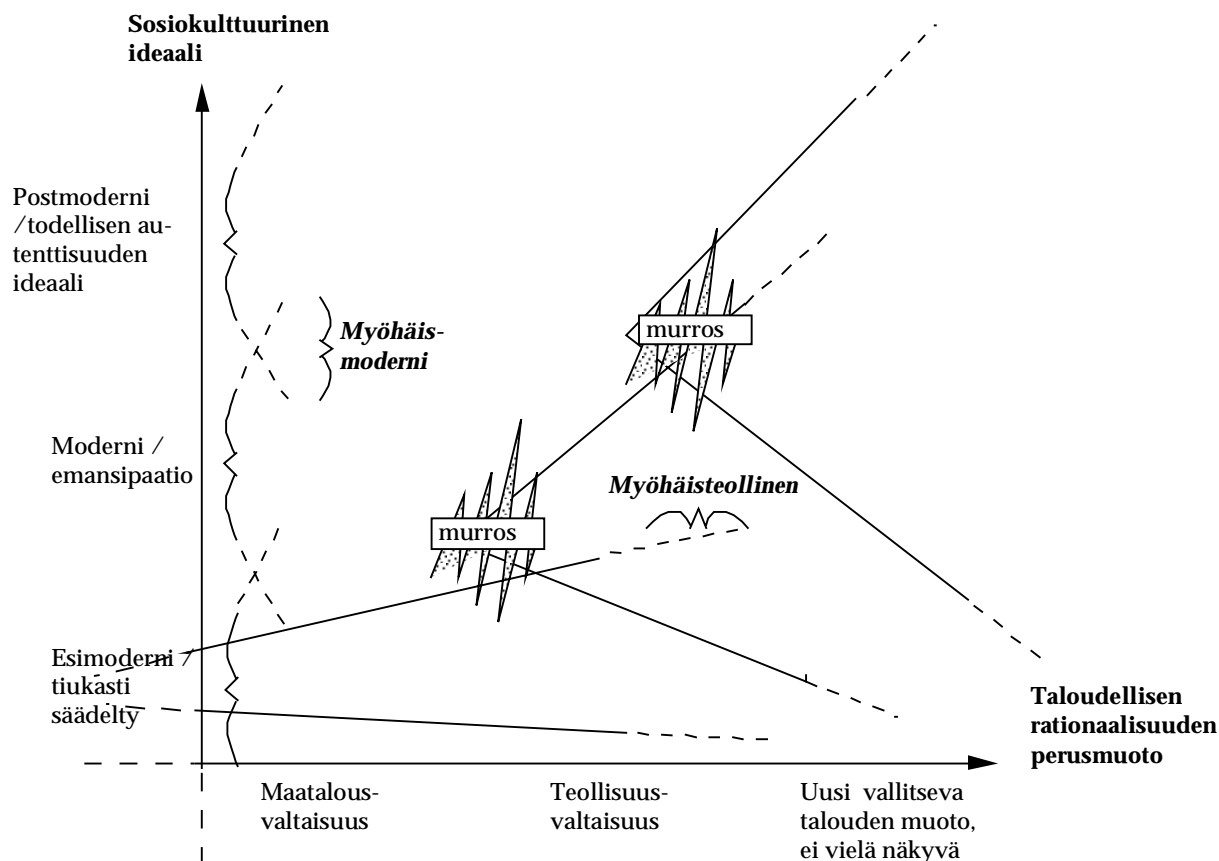
3. IRRALLAAN AJASSA – UNOHTUNEET MURROKSEN LAINALAISUUDET

Euroopan valtiot ovat edelleen keskellä prosessia, jossa ne ovat hakemassa omaa rooliaan Euroopan unionissa. Eri Euroopan valtioiden strateginen asema tässä muutostilanteessa on hyvin erilainen (ks. esim. McRae 1994, 225-244). Hallituksen tulevaisuusselonteon päätaoiteeksi on kirjattu seuraavaa: ”Keskeistä Euroopan tulevaisuudessa Suomen kannalta on, että kehitys koko Euroopan tasolla kulkee kohti yhteistyötä, ei vastakkainasettelua, ja kohti ennustettavuutta, ei epävakautta.” (Suomi ja Euroopan tulevaisuus 1996, 8). Tähän lauseeseen kiteytyy koko selonteon perusproblematiikka: selonteosta puuttuu selkeä taustateoria eli ymmärrys ja analyysi omasta ajastamme ja sen piirteistä. Samalla selonteosta puuttuu selvitys siitä, millä tavalla Euroopan muuttuminen tietoyhteiskunnaksi – verkostoituminen ja globalisoituminen – vaikuttavat maanosan (ja sitä myöten EU:n) kehitykseen. Esitetyt niin Euroopan tason kuin globaalintason ongelmat jäävät irrallisiksi ja vaille selkeää yhteyttä vallitseviin taloudellisiin, kulttuurisiin, sosiaalisiin tai poliittisiin olosuhteisiin ja sitä kautta oman maamme todellisuuteen ja päätöksentekoon.

Selonteon kokonaiskuvaa muuttuvasta yhteiskunnallisesta tilanteesta olisi huomattavasti selkiyttänyt ja jäsentänyt parhaillaan läpi käymämme myöhäisteollisen murrosvaiheen analyysi. Lähteitä tähän analyysiin olisi löytynyt useita (ks. esim. Mannermaa 1991, 1993; Malaska & Salminen 1994). Olemme muiden kehittyneiden maiden tavoin käymässä läpi muutosta modernista teollisuusyhteiskunnasta kohti sellaista vasta kypsyssä olevaa yhteiskunnallista tilaa, jossa niin taloudellisten, kulttuuristen, poliittisten kuin sosiaalistenkin käytäntöjen toimintaehdot määrittyvät uudella tavalla. Sitä, millaiseksi tämä tuleva vakaan yhteiskunnallisen tilan ja tasaisen kehityksen vaihe lopullisesti muodostuu, emme voi vielä tietää. Nyt voimme nähdä elävämme välivaihetta kahden vakaan kehitysjakson välissä, murrosaikaa, jonka ennustaminen vaikeutuu entisestään yhteiskunnan eri osa-alueiden saavuttaessa modernin vaiheen kypsyyden ja siirtyessä vähitellen myöhäismoderniin, myöhäisteolliseen tilaan. Siirtymävaiheessa läpi käytävä murros on yhtä kaikenkattavaa ja monimuotoista kuin oli muutos maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskuntaan. (Malaska 1989, Malaska & Salminen 1994; ks. myös Malaska 1998).

Selonteossa ei myöskään ole otettu huomioon, että kaikki instituutiot, yhteiskunnan eri sektorit ja käytännöt eivät kehity samassa tahdissa eivätkä muutu myöhäismoderniksi yhtäaikaan. Tämä epätahtisuus vaikeuttaa tapahtumisen kokonaisuuksien hahmotamista murroksessa ja tekee perinteisin ennustamismenetelmin tapahtuvasta tulevaisuuden ennakoimisesta hankalaa. Toinen murroksen ennakoimattomuuteen vaikuttava

tekijä on näiden eri kehitysvaihetta läpikäyvien yhteiskunnan ilmiöiden, instituutioiden, rakenteiden, arvojärjestelmien ja käytäntöjen yllättävät yhteisvaikutukset, joiden mittaaminen tai määrittäminen etukäteen on globalisoitumisen ja verkostoitumisen myötä yhä vaikeampaa².

Kuva 1. Murroksen ilmeneminen sosiokulttuurisen ideaalin ja taloudellisen rationaalisuuden muodon vaihtumiskohdassa. (Rubin 1998, 70)

Voimme nähdä, että murrosajan myöhäismoderni ja myöhäisteollinen vaihe muodostaa oman, uuden ja erillisen epookkinsa. Tätä murrosvaihetta kutsutaan tietoyhteiskunnaksi. Kun muistetaan, että edellinen murrosvaihe maatalousyhteiskunnasta teolliseen kesti länsimaissa yli 150 vuotta eikä ole täysin ohi kaikilla yhteiskunnan sektoreilla vielääkään, ei voida olettaa tämänkään murroksen menevän kovin nopeasti ohi.

² Modernin ja myöhäismodernin välisen murrosajan problematiikkaa on pohtinut mm. Giddens 1991; Bauman 1993, 1996; ja viime aikoina kolmiosaisessa tietoyhteiskunta-analyysissään erityisesti Castells 1997.

Tietoyhteiskunnan murrosluonne on otettava nyt tehtävissä strategioissa, päätöksissä ja suunnitelmissa huomioon.

Murrosajalle tunnusomaisia piirteitä ovat epävakaus, moniarvoisuus, epävarmuus, näköalattomuus, hämmennys, ennustamattomuus ja yllätyksellisyys (Mannermaa 1993). Tämä murros ei ole lyhyen tähtäimen päätöksenteolla ohitettavissa tai ylitettävissä, koska sen syyt ovat globaalilla tasolla. Murros ei ole todennäköisesti myöskään lyhytaikainen vaihe – kestihän edellinenkin laajempi murros eli siirtyminen maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskuntaan Suomessakin toista sataa vuotta.

Selonteosta on selvästi havaittavissa, että vaikka jotkut strategiapohdintojen taustalla vaikuttavat ajattelumallit ja käsitykset pohjautuvat yhä maatalousyhteiskunnan tarpeisiin (esim. maaseudun pitäminen asuttuna, maatalouden tukeminen yms.), suurin osa yhteiskuntamme instituutioiden rakenteista toimii teollisen yhteiskunnan tarpeiden ja edellytysten pohjalta, mutta samalla instituutioiden toimintakäytäntöjen ja ennen kaikkea niitä ohjaavien arvovalintojen sisällöissä ja kommunikaation muodoissa alkaa jo näkyä selviä piirteitä tietoyhteiskunnasta: verkostoitumista, globaaleja näkökulmia, tiedon merkityksen ja tietointensiivisyyden kasvua sekä toisaalta individualististen tarpeiden, moniarvoisuuden ja jatkuvan uudelleenjärjestäytymisen huomioonottamista toimintaa määräävänä ja ohjaavana tekijänä.

Selonteon aikaperspektiivi on hyvin kapea ja lyhyt, vain noin neljä vuotta, ulottuen korkeintaan Suomen EU-puheenjohtajuuskauteen (v. 1999) asti. Voidaan kysyä, onko se riittävän pitkä aikaväli keskusteltaessa Euroopan tulevaisuudesta. Mitä sen jälkeen – niitäkin asioita pitäisi alkaa miettiä jo nyt. Trendien tutkimisessa ja skenaarioiden laatimisessa liian lyhyt aikaperspektiivi on vaarallinen: olisi muistettava, että todellisuus muuttuu vaihteittaisesti osin tasaisen kasvun muutoksen kautta, osin myös hyppäyksittäin. Tätä mahdollisuutta ei selonteossa ole otettu lainkaan huomioon. Toisaalta asioilla on pitempi tausta ja historia kuin mitä selonteko nyt näyttää. Monet myöhemmin tärkeiksi – ehkä määrääviksikin – osoittautuvat kehityspiirteet ilmenevät ajassamme usein vain ns. heikkoina signaaleina, joiden ymmärtäminen käy mahdottomaksi ilman taustan tajua, historiallisuutta. Ilman historiaa asiat ja muutokset vain tapahtuvat ja olemme avuttomia niiden vyöryssä – toisaalta samalla me kansalaiset olemme helposti manipuloitavissa ja ohjattavissa.

4. LYHYET AJOVALOT PÄÄLLÄ: TIETOYHTEISKUNTA-LINJAUKSET JA KESTÄVÄ KEHITYS

Valtionhallinnon julkisessa diskurssissa – niin ministeriöiden raporteissa, ohjelmajulistuksissa kuin hallituksen tulevaisuusselonteossakin – muutamat mediassa viime vuosina hyvin esille tuodut käsitteet tuntuvat muuttuneen sellaisiksi, että ne ikään kuin itse perustelevat itsensä. Niitä hyväksi käyttämällä on helppo kirjoittaa juhlapuheita ja julistuksia. Kukaan ei kiistä niitä, kukaan ei aseta niiden arvoa ja merkitystä kyseenalaiseksi. Ne koetaan päämääriksi sinänsä, itsessään hyväksi ja noudattamista vaativiksi. Niiden avulla voidaan myös perustella hyvin monenlaisia toimenpiteitä ja vaatimuksia ja juuri siksi ne ovatkin hallinnolle ja vallankäytölle niin tärkeitä – ne siis ovat vallankäytön vakavasti otettavia välineitä. Tällaisia itse oman arvomerkityksiensä sisältäviä käsitteitä ovat mm. kestävä kehitys ja tietoyhteiskunta.

Tulevaisuusselonteossakaan ei ole juurikaan kyseenalaistettu em. käsitteitä tai analysoitu niiden todellista sisältöä. Ne on sen sijaan ymmärretty itsestään selvinä toivottavina ja tarpeellisina kehitysvaihtoehtoina ja suunnannäyttäjinä, eikä niiden manipulaatiovoimaa ole luonnollisestikaan haluttu pohtia sen syvällisemmin.

Tässä luvussa pyritään syventämään ymmärrystä siitä, millä tavoin selonteon laatijat ovat näitä käsitteitä käyttäneet ja minkälaisia sisältöjä niille on annettu ja heijastetaan näitä käsityksiä tulevaisuudentutkimuksen periaatteisiin.

Tulevaisuudentutkimuksen merkitystä nopeiden muutosten yhteiskunnassa on usein verrattu auton ajovaloihin, kun ajetaan pimeässä nopeaa vauhtia mutkaisella tiellä. Mitä nopeampitempoisia ja kompleksisempia muutokset ovat, sitä järkevämpää olisi käyttää “pitkiä ajovaloja”.

Elämme murrosaikaa, nopeiden muutosten aikaa, jolloin kompleksisten systeemien luonteen ymmärtäminen korostuu. 1990-luvun murrosaika ja siihen liittyvien sosiaalisten, teknisten ja ekologisten epävarmuustekijöiden voimistuminen ovat lisänneet kiinnostusta tulevaisuudentutkimukseen Suomessa³. Nopea globalisoituminen, verkostoituminen ja toisaalta pirstaloituminen ja tietotulva aiheuttavat nyky-yhteiskunnassa runsaasti uudenlaisia kompleksisia ja kaoottisia ilmiöitä ja ongelmia kuten kasvavaa informaation ylitarjontaa (ks. esim. Koski 1998). Tämän takia on perusteltua keskittyä tulevaisuuden näkymien ja vaihtoehtojen seikkaperäiseen pohdiskeluun ja tulevaisuuden tekemisen näkökulmaan.

Murrosajan analyysiä koskevassa tieteellisessä ja julkisessa keskustelussa keskeiseksi muutosvoimiksi jälkiteollisissa länsimaissa ymmärretään kestävän kehityksen tarpeet, tietoyhteiskuntakehitys ja teknologinen kehitys. Erityisesti teknologinen kehitys ja siihen liittyvä automaatio teollisuudessa ja jopa palveluissa ovat nopeita muutosvoimia, jotka asettavat täysin uudenlaisia kriteerejä poliittisen järjestelmän päätöksentekokyvyille. Eräät tutkijat puhuvat jopa työn loppumisesta automaation seurauksena (ks. Rifkin 1995) ja kansallisvaltion lopusta (Ohmae 1995). Teknologiatyöntöinen kehitys (*technology push*) on ollut pitkään vallalla, mutta on esitetty, että nyt on aika siirtyä käyttäjävetoiseen (*technology pull*) kehittämisparadigmaan (ks. Keskinen 1995 ja European Commission 1996). Teknologinen kehitys muualla kuin tietoteknologiaan liittyvänä on myös jäänyt varsin vähälle huomiolle.

Tulevaisuudentutkimuksen näkökulmasta yhtenä vaikeana ongelmana on nykyaikana se, että näiden kolmen muutosvoiman moniulotteista yhteyttä ei nähdä, eikä siten myöskään havaita näihin muutosilmiöihin liittyvää kehityksen kompleksisuutta ja dialektisuutta.

3 Suomessa on 1990-luvulla ja erityisesti lamavuosina 1991-96 keskusteltu aktiivisesti Suomen henkisestä tilasta ja tulevaisuudesta. Edellisen Esko Ahon hallituksen aikana tehtiin jopa selvitys "kansakunnan henkisestä tilasta", johon osallistui joukko tutkijoita ja muita älymystön edustajia professori Ilkka Niiniluodon johdolla (Niiniluoto & Löppönen 1994). Tässä selvityksessä muodostui ongelmaksi se, ettei siinä tutkittu laisinkaan empiirisesti "kansakunnan henkistä tilaa", vaan asiantuntijat esittävät omia käsityksiään siitä. Kansakunnan henkistä tilaa voidaan tutkia mm. erilaisilla nykyisyyttä ja tulevaisuutta käsittelevillä barometritutkimuksilla. Keskusteluun on liitetty myös näkemys poliittisesta kriisistä (Kortteinen 1994; Löppönen 1994). Suomessa on julkaistu erilaisia tulevaisuuden visioita (ks. Valtioneuvoston kanslia 1993) ja on tehty Suomi-skenaarioita (Ruokanen ja Nurmio 1995) sekä on laadittu koko joukko muita tulevaisuusluotauksia kuten Riihisen toimittama Sosiaalipolitiikka 2017 (Riihinen 1992), Vartian ja Ylä-Anttilan toimittama Kansantalous 2017 (Vartia & Ylä-Anttila 1992), Lehtisalon toimittama Sivistys 2017 (Lehtisalo 1994), VATT:in Avautuva Suomi - Tulevaisuuden haasteet (VATT 1993), Maanantaiseuran Eettisiä tulevaisuudenkuvia (Maanantaiseura 1993), Pursiainen kirjoittama teos Tulevaisuus kriisissä (Pursiainen 1993), Mannermaan kirjoittama Tulevaisuus - Murroksesta mosaiikkiin (Mannermaa 1993), ympäristöministeriön hallinnolliseen PTS-suunnitteluun liittyvä Suomen Aluerakenne 2017 (Ympäristöministeriö 1995), kuntasektoria koskevia tulevaisuus selvityksiä (Aronen 1994) sekä keväällä vuonna 1996 julkaistu Soininvaaran YTV-selvitys pääkaupunkiseudun tulevaisuudesta Ehkä siinä kävikin näin (Soininvaara 1996).

Vaikka toisaalta kestävän kehityksen ja toisaalta tietoyhteiskuntakehityksen haasteita käsitellään varsin laajalti ja monipuolisesti (ks. jäljessä tarkempi analyysi ja kriittikki), niiden välisiä keskinäisiä jännitteitä ja yhteisvaikutuksia ei myöskään ole tulevaisuuselonteossa otettu huomioon. Kuitenkin kestävän kehityksen haaste vaikuttaa koko ajan teknologiakehitykseen ja tietoyhteiskuntakehitykseen. Teknologiakehitys puolestaan muokkaa koko ajan kestävän kehityksen mahdollisuuksia ja tietoyhteiskunnan sisältöjä ja samalla tietoyhteiskuntakehitys vastavaikuttaa kestävän kehityksen prosessiin ja teknologiakehitykseen. (Ks. esim. Castells 1997, Jokinen, Malaska & Kaivo-oja 1998).

Näistä syistä johtuen tietoyhteiskuntakehityksen ja kestävän kehityksen prosessien edellyttämät strategiat ja visiot sekä niihin liittyvät välttämättömät resurssien mobilisointikysymykset unohdetaan yhteiskunnallisessa päätöksenteossa – ja hallituksen tulevaisuuselonteossa – aivan liian helposti. Resurssiongelmien nousseet selvästi esille tietoyhteiskuntakehityksen osalta koulutuspanostusten yhteydessä ja kestävän kehityksen osalta Natura-ohjelman rahoituksen yhteydessä.

Kestävän kehityksen tavoite on ollut laajasti esillä viime vuosina sekä kansainvälisessä että kansallisessa politiikassa. Kestävän kehityksen perustrategiaksi on ymmärretty sen turvaaminen, että tulevilla sukupolvillakin on mahdollisuus elää maapallolla. Näiden mahdollisuuksien huomioon ottaminen vaatii nimenomaan Euroopassa konkreettisia toimenpiteitä (ks. esim. CEC 1993a, 1993b; Paloheimo 1996; Commission on Sustainable Development 1997a, 1997b).

Kestävän kehityksen kannalta keskeisiä haasteita ovat materiaalisesta kulutuksen vähentäminen ja luontoa säästävien teknologioiden kehittäminen, väestökehityksen hillintä kehitysmaissa sekä asevarustelusta luopuminen. Kestävän kehityksen prosessi edellyttää siten siirtymistä materiaalisesta kulttuurista immateriaaliseen kulttuuriin (von Weizsäcker et al. 1995; Malaska & Kaivo-oja 1997). Näitä kysymyksiä ei selonteossa käsitellä kuin hyvin yleisellä abstraktilla tasolla.

Brundtlandin komissio toi vuonna 1987 kestävän kehityksen käsitteen poliittiseen agendaan ja 1990-luvulla keskustelu kestävän kehityksen sisällöstä ja mahdollisuudesta maapallolla on saanut uusia muotoja. Jo 70-luvulla alkanut ympäristön tilaa koskeva tutkimus ja kansainvälinen keskustelu on syventynyt erityisesti ekologiseen modernisaatioon liittyvien ilmiöiden ja käsitteiden kautta, jotka tuovat myös sosiaalisen kehityksen ja yhteiskuntapolitiikan laajemmin ymmärrettynä kestävän kehityksen piiriin. Rio de Janeirossa vuonna 1992 laadittu Agenda 21 -asiakirja muodostui tähänastisen kansainvälisen politiikan merkittävimmiksi asiakirjoiksi (ks. YK:n ympäristö- ja kehityskonferenssi 1992, Kestävä kehitys 1995). Viime aikoina on myös EU:n piirissä herätty tutkimaan tietoyhteiskunnan ja kestävän kehityksen välisiä suhteita. Esimerkiksi EU:n direktoraatti 13:ssa on tehty perustava selvitys tietoyhteiskunnan ja kestävän kehityksen välisistä suhteista (EU/DGXIII Working Circle, 1995). Euroopan Komission ASIS-projekti (Alliance for a Sustainable Information Society) on perustettu samoin näiden kehityskulkujen yhteisten suuntaviivojen ja linjausten kehittämiseksi maanosamme. Myös Suomessa on tutkimustyö alkanut verkkaisesti (ks. Heinonen 1995).

Erityisesti näissä yhteyksissä on korostettu, että kansalaisen aktiivinen osallistuminen kestäväan kehityksen toteuttamiseen on tulevaisuuden haaste. Tähän voitaisiin myös globaalit tietoverkot valjastaa työvälineiksi (Keskinen 1996). On myös huomattava, että verkostoituminen voi olennaisesti vaikuttaa ihmisoikeuksien toteuttamisen edistämiseen ja seurantaan (esim. Viro, Bosnia, Venäjä), koska niiden kautta lisääntyvä ja kaikkialle nopeasti leviävä julkisuus aiheuttaa kovia paineita ihmisoikeuksien polkijoille.

Vuonna 1995 Globaalin hallinnan komissio (The Commission of Global Governance, johtavina puhemiehinään Ingvar Carlssonin ja Shridath Ramphal) julkaisi kestäväan kehityksen ja kansainvälisen politiikan kysymyksiin liittyvän raportin *Our Global Neighborhood* (1996). Raportin toisessa johdantoluvussa oli alakappale "The Need of Vision", jossa korostetaan voimakkaasti globalisoituvassa maailmassa tulevaisuuteen ulottuvien visioiden merkitystä kansainvälisessä politiikassa. YK:n laaja Millennium-projekti on jo useamman vuoden ajan etsinyt ja analysoinut tulevaisuudessa tärkeitä kehityskulkuja ja jo nyt on havaittavissa tekijöitä, jotka saattavat olla aiheuttamassa suuria muutoksia jo lähitulevaisuudessa (ks. Glenn & Gordon, 1997). Samoin amerikkalaisen Worldwatch-instituutin vuosittain ilmestyvät *Maailman tila* -raportit on jo usean vuoden ajan käännetty myös suomeksi. Ei kuitenkaan näytä siltä, että mitään näistä maailmalla tunnetuista globaaleja kehityssuuntia kartoittavista projekteista ja raporteista olisi hyödynnetty tulevaisuusselontekoa laadittaessa, jossa kuitenkin kestävä kehitys nähdään sellaisenaan tavoiteltavana päämääränä.

Tulevaisuusselonteossa me suomalaiset esiinnyimme kaukonäköisenä tietoyhteiskuntaheimona, joka on nyt keksinyt uuden Sammon – tiedon. Tuntuu siltä, että koko raportti perustuu monelta osin myöhäismodernin ajan suureen tietoyhteiskuntakertomukseen ja sen myynteille. Tietoyhteiskuntaa kohti siirtyvän maamme kulkemaa kehitystietä kartoitettaessa selonteon kirjoittajia ei hävetä määritellä Suomea yhdessä ja samassa lauseessa kolmeen eri kertaan tietointensiivisyydessä maailman huipulle (Reilu ja rohkea 1997, 18). Kriittisempi tietoyhteiskuntakehityksen arviointi olisi ollut tarpeen, koska ei Suomi valtiona ole kaikkien tietoyhteiskuntaindikaattorienkaan osalta huippumaita (ks. esim. Nurmela 1997).

Tämä analyttisyyden puute johtaa raportissa monessa kohdin melko kummallisiin olettamuksiin ja ristiriitaisiin johtopäätöksiin: mm. sopeutumiskyvyllä sanotaan tarkoitetavan kykyä tehdä muutoksia (Reilu ja rohkea 1997, s. 14) ja esitetään mm., että luovuus edellyttää yrittäjyyttä (s. 20). Eikö asian kuitenkin pitäisi olla juuri päinvastoin?

Varsinainen "tietoyhteiskunta"-sana on selonteon ykkösosasta löydettävissä vain pari kertaa, kun taas huomattavasti useammin mainitaan esimerkiksi sana "maatalous". Kakkososassa puolestaan Suomen tulevaisuutta linjattaessa maatalous unohtuu lähes kokonaan. Vaikka maataloudella on suuri merkitys EU:ssa, olisi myös ollut tärkeää selvittää sitä, miten ns. tietoyhteiskuntakehitys vaikuttaa maaseudun tulevaisuuteen. Tietotekniikkakehitystä ja tietoyhteiskunnan luonnetta on kakkososassa puitu laajasti, mutta kaiken tietoteknologiauhon, esimerkiksi Suomen huimien kännykkälukujen nos-

taman ylpeyden valossa vaikuttaa kuitenkin siltä, että syvällisempi pohdiskelu siitä, miten Suomen elektroniikka- ja telekommunikaatioteollisuus voisi todella palvella ihmistä, jää piiloon. Tietoyhteiskunnan uudet viestintä- ja tiedonhallintamuodot mahdollistavat päätöksentekomenetelmien muuttamisen vuorovaikutteiseksi, monialaiseksi ja avoimeksi. Esimerkiksi teledemokratian merkitystä ja mahdollisuuksia kansalaisen osallistumismahdollisuuksien ja proaktiivisuuden välineenä ei ole tarkasteltu (ks. esim. Keskinen 1995). Ongelmana on myös se, että esimerkiksi eurooppalainen tietoyhteiskuntakehitys (ks. esim. Bangemann 1994) on jäänyt vähälle huomiolle, kun on lähdetty siitä, että Suomi on edelläkävijämaa ja muut seuraavat perässä. Tätä käsitystä ei kyseenalaisteta missään.

Tietoyhteiskuntaan liittyvä periaatteellinen kysymys on myös se, pitäisikö hallituksen selonteossa esittää lähteet ja tiedot, joihin ko. tulevaisuusselonteko perustuu. Nyt lukija joutuu vain arvailemaan, minkä tietojen pohjalta ja mitä arvoperustaa heijastaen Eurooppaa koskeva tulevaisuusselonteko on laadittu. Tämä ei lainkaan tue tietoyhteiskuntakehityksen edellyttämään läpinäkyvyyttä ja hallinnon avoimuutta, jota itse raportissa kuitenkin korostetaan.

Selonteon ykkösosassa on analysoitu kylmän sodan jälkeisestä maailmaa ja tulevaisuutta uudenlaisten haasteiden edessä. Ykkösosa korostaa globaalia naapuruutta, turvallisuuden ja vakauden lisäämisen tarvetta, uudenlaisten taloudellisten riippuvuuksien olemassaoloa, YK-järjestelmän uudistamistarpeita, kansainvälisen oikeusjärjestelmän kehittämistarpeita sekä erityisesti voimistunutta tarvetta laatia konkreettisia toimintaohjelmia tulevaisuutta ajatellen. Toimintaohjelmien ja projektien tulisi olla hyvin suunniteltuja ja konkreettisia. Kestävän kehityksen näkökulmasta tämä raportti voi olla eräs kansainvälinen lähtökohta arvioitaessa hallituksen tulevia ulko- ja turvallisuuspoliittisia linjauksia.

Voidaankin kysyä, löytyykö Eurooppa-selonteosta proaktiivista otetta suhteessa mm. näihin kansainvälisen Our Global Neighborhood -raportin (1996) esille tuomiin ajankohtaisiin haasteisiin? Näyttää siltä, että tulevaisuusselonteossa ei juuri oteta kantaa Euroopan Unionin mahdolliseen tai toivottavaan rooliin YK-järjestelmää uudistettaessa.

Olennaisia tulevaisuuden kestävän kehityksen kysymyksiä Euroopassa⁴ ovat:

- (1) Miten iso osa maailmantalouden tuotannosta eli “kakusta” tuotetaan Euroopassa, ja miten tämä jaetaan globaalisti oikeudenmukaisesti ja hyvinvointia tuottavasti?
- (2) Osataanko eurooppalainen “kakku” tuottaa ekologisesti kestäväällä tavalla eli “maistuuko kakku hyvältä kuluttajan suussa”?

4 Vaikuttaa siltä, että edellisen hallituksen selontekoa vuodelta 1993, jossa näitä kysymyksiä käsitellään, ei ole otettu huomioon. Tulevaisuusselontekojen kysymyksenasettelussa jatkuvuus on kuitenkin tärkeää.

(3) Mikä osa “kakusta” on materiaalista ja mikä immateriaalista? Mitkä ovat tuotantopoliittiset painopistealueet?

(4) Onko meillä tarpeeksi tietoa kohtiin (1)-(3) vastaamiseksi, toisin sanoen: toimiiko vai voiko tietoyhteiskunta yleensä toimia kestävästi Euroopassa?

(5) Miten tietoyhteiskunnan teknologinen kehitys vastaa kestävä kehityksen haasteeseen?

Hyvän, jälkiteollisen ajan haasteisiin vastaavan ja Eurooppaa käsittelevän tulevaisuusselonteon tulisi antaa vastaukset näihin yllämainittuihin kysymyksiin. Ongelmana hallituksen tulevaisuusselonteossa on, että siinä ei käsitellä juurikaan näitä kysymyksiä muuten kuin kysymyksen (1) osalta, ja siinäkin suppeasti.

5. HYVINVOINTIA LABORATORIOLAPSILLE – SELONTEON ARVOPOHJASTA JA YHTEISKUNTAKÄSITYKSESTÄ

Selonteossa ilmenevä yhteiskunta- ja kansalaiskäsitys on itsessään paljastava, mielenkiintoinen ja hämmentävä. Voidaan ihmetellä esimerkiksi sitä, mistä johtuu, että vaikka kolmannes suomalaisista on omaksunut ns. postmateriaalisia arvoja, kansalaisia kuitenkin pidetään selonteossa mukautuvina, sopeutuvaisina ja vailla muutosvastarintaa olevina (Reilu ja rohkea 1997, 27).

Tulevaisuusselonteon tietoyhteiskuntakäsitys saattaa olla sinänsä ajankohtainen ja naseva, mutta sitä ei välttämättä tunnisteta aidoksi tarpeeksi kansalaisten keskuudessa. Tämä johtaa siihen, että nyt esitetty tietoyhteiskuntalinjaus saattaa jäädä kansalaisille etäiseksi ja ylhäältäpäin annetuksi. Tuntuukin pelottavalta poliittiselta päätökseltä, että yksi Suomen eurooppalaisen peruspolitiikan kulmakivistä on selonteon linjausten mukaan tavoitella Suomelle EU:n tietoyhteiskuntalaboratorion asemaa (Reilu ja rohkea 1997, 19). Kuitenkaan kansalaisten mielipiteitä ja tietotekniikka-assennoitumista kartoittavissa tutkimuksissa ei vielä löydy selkeää tukea sille selonteon olettamukselle, että suomalaiset kokisivat olevansa tietoteknologian osalta jollain tavalla erityisen edistyksellisiä, tai että laitteiden käyttö osoittaisi Suomen olevan mikään tietoteknologian erityistapaus maailmassa (ks. Nurmela 1997, 44-45). Osoittaa selvää piittaamattomuutta kansalaismielipiteestä asettaa näin koko kansakunta koekaniineiksi ilman, että kansalaisten mielipidettä asiasta on perusteellisesti selvitetty. Selonteon lähtökohtana on, että on automaattisesti hienoa elää tietoyhteiskuntalaboratoriossa.

Sivulla 19 (Reilu ja rohkea 1997) esitetäänkin jotain hyvin paljastavaa: puhutaan siitä, kuinka *yhteiskunnan* normit ja arvot ovat kannustimia ja ongelmia syntyä, kun nämä kannustimet ovat ristiriidassa keskenään tai *kansalaisten* arvojen kanssa. Sama merkillinen ja ilmeisen alitajuinen kansalaiset vs. yhteiskunta -assennoituminen näkyy myös muissa tietoyhteiskunnan tulemistä koskevissa huomioissa. Vaikka esitetään, että suomalainen tietoyhteiskunta olemme “me”, kuitenkin kysytään mitä “me” todella saamme, kun saamme tietoyhteiskunnan (Reilu ja rohkea 1997, 115).

Siis mikä onkaan selonteon laatijoiden ja hallituksen käsitys yhteiskunnasta: Onko se jotain muuta kuin kansalaiset? Ja jos on, niin mitä se on? Kuka on tämä “me” hallituksen mielestä – me *suomalaiset*, vai me *hallitus*? Onko yhteiskunta sama kuin hallitus, ja mitä kansalaiset siinä tapauksessa edustavat suhteessa yhteiskuntaan – hallittavaa massaako? Heijastaako tämä alitajuinen vastakkainasettelu jonkinlaista valtioneuvoston hallintokäsityksen myöhäismodernia tilaa, jossa se yhteiskunta, jota halutaan

hallita ja jonka oletettuihin tarpeisiin tämäkin selonteko on laadittu, ei vastaakaan todellisuutta, tai ainakaan kansalaisten käsitystä todellisuudesta?

Samalla nykyiset hallintomenettelyt ja poliittinen käytäntö jäävät selonteossa täysin vaille huomiota – niihin suhtaudutaan kritiikittömästi ja itsestäänselvyksinä. Kuitenkin viime vuosina yhä useammat tutkimukset ja barometrit ovat osoittaneet, että hallinnon ja politiikan etääntyessä kansalaisista kansalaisten epäluottamus niihin lisääntyy. Kuilu kansalaisten ja politiikan välillä kasvaa (ks. esim. Saarela 1997a ja b; Nurmela 1998). Borg näkeekin, että syy tähän eriytymiseen ja luottamuspulan kasvuun on hallinnon kehittämis- ja rationalisointihankkeissa, joihin on suoraan lainattu yritysmaailmasta tuttuja tavoite- ja tulosjohtamisen malleja. Poliittisia puolueita ei enää ymmärretä selkeästi jonkin ryhmän etuja ajavina etujärjestöinä ja sitä kautta demokratian edellytyksinä, vaan pikemminkin sosiaalisina tavarataloina, joista jokainen voi ostaa itselleen sitä, mitä haluaa. Samalla myös politiikan ja päätöksenteon kansainvälistyminen on kasvattanut kuilua kansalaisten ja poliittisten puolueiden välillä (Borg 1997, 276-277).

Jos selonteossa esiintyvä käsitys yhteiskunnasta ei vastaa sitä, mitä suomalainen todellisuus on ja missä tavallinen rivikansalainen elää vaan heijastaakin jonkinlaista yksinkertaistettua myöhäismodernia toivekuvaa yhteiskunnasta, kuinka realistisella pohjalla selonteko on, ja mitä voimme silloin ajatella siinä esitettyjen tietoyhteiskuntalinjausten toteuttamismahdollisuuksista? Kansalaiskeskustelu tietoyhteiskunnasta, saati viimeaikoina julkisuudessa käyty keskustelu kansalaisyhteiskunnasta ei selvästikään siis nouse esiin tulevaisuusselonteossa. Olisikohan tässä niin eduskunnalle kuin hallituksellekin jatkuvasti aiheellinen itsetutkistelun paikka?

Selonteon kakkososan koulutusta ja tutkimusta koskevien kannanottojen ja selvitysten analyysistä nousee esiin mielenkiintoisia asioita. Ajattelun taustalla vaikuttavan arvoasetelman erittely osoittaa, että ne ymmärretään taloudelle alisteisina toimintoina, joiden perustarkoitus on viime kädessä tuottaa taloudellista hyötyä. Tekstissä todetaan, että Suomessa investointiaste putosi 1990-luvulla 20 prosenttiin, kun se oli ollut sitä ennen noin neljänkymmenen vuoden ajan 25 prosenttia. Samassa yhteydessä kuitenkin tuodaan esille se, että Suomi on siirtynyt tietoyhteiskunnan innovaatiovetoiseen kasvuun, jonka yhteydessä korostuvat sellaiset asiat kuin koulutus, inhimillinen pääoma, tutkimus ja tuotekehitys. Lukijalle kerrotaan, että Suomen nuorten koulutustaso on maailman korkeimpia ja että koulutukseen ja tutkimukseen panostetaan Suomessa kovasti, mutta “kulttuurissa ja organisaatioissa on esteitä tutkimuksen ja luovuuden tulosten hyödyntämiseksi”. Sen sijaan korkean teknologian tuotteiden osuus Suomen viennistä oli vielä vuonna 1988 vain viisi prosenttia, kun se vuonna 1995 oli jo 12 prosenttia (Reilu ja rohkea 1997, 36-37).

Ensinnäkin kasvuajattelu on selvästi esillä – tuotannon ja erityisesti viennin kasvun katsotaan edelleenkin olevan sellaisenaan hyvinvointia luova ja edellyttävä perustekijä. Toiseksi kulttuuri nähdään kaikesta huolimatta enemmän resursseja nielevänä kuin hyötyä tuottavana yhteiskunnan alueena. Vaikka selonteossa korostetaan useissa yhteyksissä panostamista luovuuteen, osaamiseen, vuorovaikutukseen ja inhimilliseen pää-

omaan investoimiseen, näyttää selonteon linjausten perusteella siltä, että jatkuvaan kasvuun, kilpailukykyyn ja markkinatalouden sanelempiin ehtoihin sitoutunut perinteinen realismi ei ole väistynyt minnekään vuorovaikutusyhteiskunnan tai muiden uusien arvojen tieltä ainakaan vielä. Hallitus suuntaakin syyttävän sormensa kulttuuriväkeä kohti esittäen, ettei se ole osallistunut riittävän voimallisesti maamme vientiponnistuksiin.

Kuitenkin tuottavuuden kasvun hidastuminen on maailmanlaajuinen tosiasia, vaikka yhteiskuntapoliittinen päätöksenteko olettaa ja edellyttää suhteellisen voimakasta taloudellista kasvua. Esimerkiksi Allardt (1997, 237) kritisoikin vahvasti sitä, että keskustelu ja päätöksenteko näin keskittyy menneen ajan ilmiöihin ja oletuksiin. Hänen mukaansa toinen vastaavanlainen oletus, jota nykytutkimus ei enää lainkaan tue, on että vapaat markkinat takaavat yksilöllisen vapauden. Päinvastoin, sekä politiikan tutkimuksessa, sosiologiassa että filosofiassa on runsaasti tutkimustuloksia, jotka osoittavat, että ns. vapaat markkinat lisäävät vain joidenkin harvojen vapauksia samalla, kun suuren enemmistön vapaudet selvästi kaventuvat.

On luettava ansioksi, että selonteossa on ylipäänsä pyritty pohtimaan tämän hetken arvoihin liittyviä asioita. Vaikka arvosisältöjen analyysi jää pakostakin ohueksi, on jo arvokasta sinänsä, että hallituksen tulevaisuuspuheenvuoroon on muistettu ja uskallettu ottaa mukaan myös tämänkaltaista pohdintaa. Yhteiskuntapolitiikassa on vaikeaa tuottaa päämäärä- ja välineraationaalista toimintaa ilman arvorationaalisten lähtökohtien selventämistä.

Viime kädessä selonteon molemmissa osissa esiin nouseva käsitys tietoyhteiskunnasta ei näe sitä omien valintojemme ja päätöstemme tuotoksena vaan ensinnäkin ylhäältä päin annettavana ja toiseksi väistämättömänä kehitysvaiheena, joka tulee, halusivatpa kansalaiset sitä tai eivät. Hallitus näkee itsensä loppujen lopuksi hyvin perinteisellä tavalla hyvänä auktoriteettina, vanhempana, joka tuottaa ehkä hieman vastahakoisille lapsilleen hyvinvoinnin johdattamalla nämä tietoyhteiskuntaan.

6. HUOMISEN SUOMALAINEN – REAKTIIVINEN SOPEUTUJA VAI PROAKTIIVINEN TOIMIJA?

Selonteossa on tunnistettavissa voimakas (ja Suomessa hyvin yleinen) asenne, jonka mukaan Suomen tulevaisuuden kannalta tärkein ja paras strategia on sellainen, joka auttaa meitä sopeutumaan, tällä kertaa uuteen asemaan Euroopan kansakuntien ja valtioiden järjestelmässä. Joudumme kansalaisina ja kansana sopeutumaan tulevaan tietoyhteiskuntaan emmekä proaktiivisesti tuottamaan sellaista yhteiskuntaa, jonka itse valitsisimme todellisten vaihtoehtojen joukosta. Meiltä edellytetään niin kansakuntana kuin yksilöinä jatkuvasti kykyä sopeutua muutokseen, murrokseen, postmoderniin aikaan. Suomalainen nähdään sopeutujan ja koekaniinin roolissa yhdytyvän Euroopan tietoyhteiskuntalaboratoriossa.

Eurooppaa koskevasta ykkösosasta saa sen kuvan, että tärkeimpänä tulevaisuuden tehtävänä ja tavoitteena on, että Suomi sopeutuu kansainvälisten markkinoiden tarpeisiin. Suomen oletetaan niin kansakuntana kuin suomalaisten yksittäisinä kansalaisina muovaavan ajattelumme näiden väistämättömien voimien edessä ja järjestävän arvomme, symbolijärjestelmämme, instituutiomme, odotuksemme, toiveemme ja jokapäiväinen elämämme EU-vetoisen markkinatalouden ja tietoyhteiskunnan tarpeiden vaatimalla tavalla. Asenne on ikään kuin nämä voimat olisivat jotain yläpuolellamme olevaa, jotain sellaista, johon emme voi lainkaan vaikuttaa – lipuisimme vain ajopuuna ajan virrassa kaikkien tuulten ja akanvirtojen viemänä ilman minkäänlaisia mahdollisuuksia kiivetä rannalle, muuttaa virtauksia tai edes valita uintimme suuntaa. Kysymys onkin selonteon laatijan mielestä viime kädessä kuitenkin jälleen siitä, miten vastaanotamme, miten sopeudumme, miten kykenemme yksilöinä muuttamaan niin talouden, kulttuurin kuin poliittisen ja sosiaalisen identiteettimme puitteissa väistämättömän edessä – vaikka instituutioiden perusrakenteita ja esimerkiksi hyvinvointivaltion mallia ja sosiaaliturvaa ei halutakaan muuttaa.

Suomen ei kuitenkaan mielestämme pidä sopeutua ympäristön muutoksiin reaktiivisesti vaan olla itse aktiivisena toimijana näitä muutoksia tekemässä ja ohjaamassa. Tulevaisuus – olipa sitten kysymyksessä EU, Suomi, oma elämämme tai mikä tahansa instituutio – on ihmisten päätösten yhteisvaikutuksen tulos. Ihminen on tulevaisuuden subjekti (Keskinen 1995). Jos emme arvioi ja tunne päätöstemme seurauksia, valinnanvapaus on pelkkä illuusio. Voidaankin väittää, että ilman tietoa tulevaisuuden vaihtoehtoista ei ole todellista vapautta tehdä valintoja. Ainoa mahdollisuus on silloin sopeutua.

Tietyllä tavalla selonteko ruokkii fatalistista asennetta tulevaisuuteen. Siinä ei ole otettu huomioon, että tulevaisuus koostuu vaihtoehdoista, joihin on otettava kantaa nyt, vaan kansalaisilta edellytetään sopeutumista yhteen vaihtoehdottomaan tietoyhteiskuntanäkemykseen, jonka tulemiseen tai muotoihin meillä ei ole juurikaan sanomista. Tulevaisuudentutkimuksen ja tulevaisuusajattelun tehtävänä on auttaa selvittämään sitä, mitä mahdollisesti tapahtuu, mitä haluaisimme tapahtuvaksi ja miten saisimme aikaan sellaisen tulevaisuuden, jossa kaikilla on mahdollisimman hyvä olla ja elää (Amarra 1981). Ei ole olemassa yhtä ainoaa tulevaisuutta, johon kaikki voitaisiin kouluttaa tai valmentaa valmiiksi. Se, millaisena tulevaisuuden lopulta kohtaamme, on täysin riippuvainen tekemiemme päätösten ja yhteiskunnan evolutiivisten voimien yhteisvaikutuksista.

7. VERKOSTOITUVA EUROOPPA – UHKA VAI MAHDOLLISUUS?

Viime kädessä Suomen ja myös Euroopan kehityksessä on toisaalta kysymys kansallisvaltion ja kansan suhteesta laajempiin kokonaisuuksiin (Alasuutari 1996, 281), ja toisaalta kansan suhde ja kasvava luottamuspuola (esim. Borg 1997) edelleen kansallisvaltiopohjalta toimivaan hallintoon ja poliittiseen päätöksentekoon. Näitä ristiriitaisuuksia ei raporteissa kuitenkaan käsitellä.

Selonteon ykkösosan pahin heikkous on käsitys Euroopasta EU:na. Tämä näkyy erityisesti ykkösosassa, jolle parempi nimi olisikin ollut Suomi ja EU:n tulevaisuus. Myös ne Euroopan maat, jotka eivät ole EU:n jäseniä (erityisesti Venäjä) käsitetään ja niiden kehitys analysoidaan EU:n kautta. Itä-Eurooppaa koskeva EU:n laajentuminen olisi ollut kuitenkin syytä käsitellä Eurooppaa koskevien vaihtoehtojen eli “skenaarioiden” yhteydessä (ks. esim. Suomi ja Euroopan tulevaisuus 1996, 72-77). Kaikki niin Eurooppaa kuin globaaleja kehityssuuntia, kestävä kehitystä, tietoteknologiaa ja tietoyhteiskuntaa koskevat asiat esitetään ikään kuin EU-viitekehityksen läpi, joko EU:n päätöksenteon piiriin kuuluvina asioina tai EU:n antiteesinä. Maailma – ja Suomen ja suomalaisen rooli siinä – hahmotetaan ja ymmärretään vain ja ainoastaan EU:n kautta. Samalla EU käsitetään selonteon ykkösosassa joksikin kokonaisuudeksi sinänsä, jolla on selvästi määriteltävä tahto, tietoisuus ja identiteetti. Unohdetaan, että kaikesta huolimatta Eurooppa koostuu ihmisistä, eurooppalaisista, joilla on hyvinkin erilaisia tarpeita, kulttuureita, ajatuksia, arvoja, jotka vaikuttavat erilaisissa todellisuuksissa. Näitä todellisuuksia ei voida tunkea yhteen “putkeen” tai käsitellä massana tekemättä niille suurta vääryyttä ja joutumatta lopulta tilanteeseen, jossa ihmisten todellisuus on jotain muuta kuin mitä suunnitelmat ja selonteot sekä niille rakennettu päätöksenteko olettavat (ks. esim. INRA 1993).

Ykkösosassa on tehty varsin hyvä jäsenitys Euroopan identiteetistä, integraatiosta ja erityisesti kakkososassa siitä, miksi Suomi päätyi lamaan ja missä tilanteessa nyt olemme valintojen edessä. Kun talous on yhteiskunnallisen kehityksen eri vaiheissa Porterin (alkup. 1990/suomeksi 1991) mukaan resurssi- ja työvoimalähtöistä ensimmäisessä vaiheessaan, toinen vaihe on investointikeskeinen, kolmas vaihe pohjaa innovaatiovetoiseen kasvuun ja neljännessä vaiheessa ollaan vaurauskeskeisyydessä. Suomen ongelmana on ollut se, että yritimme hypätä vaurauskeskeisyyteen suoraan investointivaiheesta, jolloin vaurautemme perustui velkapääomaan eikä todellisiin innovaatioihin. Olemme joutuneet tavallaan hyppäämään askeleen taaksepäin, innovaatiovaiheeseen, ja tämä oivallus on selonteossa tehty ja ilmaistu hyvin painokkaasti. Seuraava

hyvinvointivaihe ei toteudu vain investointipanoksilla kiinteään pääomaan, vaan siihen tarvitaan innovaatioita, henkiseen pääomaan investoimista (vrt. Porter 1990, 544-573).

Onko selonteko laadittu jonkin empiirisesti Euroopan kansalaisten todellisuutta ja käsityksiä analysoivan tutkimuksen⁵ pohjalle? Esimerkiksi nuorten tulevaisuudenkuvista (Rubin 1996, 1998) tai viimeisten EU-vaalien tuloksista niin Suomessa kuin muissa uusissa jäsenmaissa voidaan vetää se johtopäätös, että kansalaisten luottamus EU:n päätöksentekoon on melko heikkoa. Tavoitteena selonteossa on kuitenkin vahvistaa Euroopan Unionin hyväksyttävyyttä ja oikeutusta kansalaisten keskuudessa ikään kuin se olisi Suomen tehtävä ja EU olisi jokin erillinen "olio", entiteetti, jonka toiminta on kansalaisten vaikutuspiirin ulottumattomissa. Eikö voitaisi ajatella, että EU:ssa toimittaisiin siten, että se lisäisi kansalaisten luottamusta ja uskoa?

EU ja Eurooppa sosiokulttuurisena kokonaisuutena ovat kompleksisia ilmiöitä, ja jos niihin suhtaudutaan tai ne ymmärretään liian yksinkertaisesti, riskit vain lisääntyvät samalla kun niiden hallinta muodostuu yhä mahdottomammaksi. Todellisuuden ja päätöksenteon irtautuminen toisistaan on vaarallinen ilmiö.

Yhteiskunnassa on periaatteessa kolme erilaista tapaa organisoida: (1) markkinat, (2) hierarkiat sekä (3) verkostot (Thompson et al., 1991). Kuten edellä jo osoitettiin, Eurooppa-osasta lukija voi saada sen käsityksen, että Suomen tulevaisuuden tehtävänä on sopeutua Euroopan ja maailman markkinoiden tarpeisiin. EU:ssa ja Euroopassa ei kuitenkaan ole pelkästään kyse markkinoiden tai talouden uudelleen organisoinnista. Euroopan Unionin integraatioprosessiin liittyy aina näiden kolmen eri organisointitavan muutoksia. Nämä muutokset painottuvat eri tavalla eri puolilla Eurooppaa.

Tässä uudelleenorganisointiprosessissa verkostoitumisella on hyvin keskeinen merkitys, koska se sopii organisointimallina tietoyhteiskunnan organisaatioille ja syntyessä olevalle verkostomuotoiselle organisaatiokulttuurille, joka korostaa laatuajattelua ja joustavuutta eri yhteyksissä (Stenlund 1996). Suomi on Euroopassa niin pieni kansakunta, että se ei voi yksin ajaa etujaan Euroopassa saati globalisoituvassa maailmantaloudessa.

5 Jos todella halutaan tieteellisesti tutkia ihmisten sosiaalisia tapoja rakentaa todellisuutta ja näkemyksiä tulevaisuudesta (ks. Berger & Luckmann 1995), olisi syytä käyttää apuna erilaisia tulevaisuusbarometrejä (ks. esim. Mannermaa & Mäkelä 1994; Uotila ym. 1995; Kaivo-oja ym. 1997). Tulevaisuusbarometrit voivat tuottaa asiantuntijoiden näkemystietoa visionäärisen strategian muodostuksen tueksi. Erilaisia tulevaisuusbarometri-tutkimuksia voidaan käyttää nimenomaan empiirisen informaation keräämiseksi erilaisten yhteiskunnallisten systeemien toiminnasta ja mahdollisista tulevaisuuden kehityslinjoista. Suomessa, samoin kuin Euroopassa tuotetaan koko ajan erilaisia tulevaisuusbarometrejä (mm. suhdannebarometrit, sosiaalibarometrit, sivistysbarometrit, koulutus- ja nuorisobarometrit, aluebarometrit, Eurobarometer-tutkimukset jne.). Tulevaisuusbarometritutkimukset voivat perustua asiantuntija-arviointeihin tai maallikkoarviointeihin. Tulevaisuusbarometrien käytön etuna on mm. seuraavat tekijät: (1) Tekemällä tulevaisuusbarometrejä saadaan kerättyä ns. heikkoja signaaleja yhteiskunnan kehityksestä, (2) saadaan tietoa siitä, mikä uhkia ja mahdollisuuksia tulevaisuuden kehitysprosessiinkin liittyy, (3) barometri-informaatio voi tukea päätöksentekoa tai se jopa mahdollistaa päätöksenteon epävarmuuden vallitessa, (4) tulevaisuusbarometrien tuottama informaatio voi vähentää toimijoiden kokemaa epävarmuutta ja päätöksiin liittyviä riskejä, (5) tulevaisuutta koskeva informaatio voi lisätä yhteiskunnallisen keskustelun läpinäkyvyyttä, (6) tulevaisuusbarometri-tutkimukset ovat oppimisprosesseja myös tähän työhön osallistuvalla asiantuntijajaneelille sekä (7) tulevaisuusbarometrien avulla voidaan myös analysoida ilmenneen tulevaisuutta koskevan konsensuksen tai erimielisyyksien syitä.

Suomalaisten on osattava verkostoitua Euroopassa, mutta myös Aasiassa, Kiinassa, Yhdysvalloissa tai Latinalaisessa Amerikassa. Erityisesti se, miten Eurooppa voi mahdollisesti verkottua nykyistä tehokkaammin suhteessaan Kiinaan, Aasiaan tai Yhdysvaltoihin, olisi vaatinut muutamia lisärivejä selontekoon.

Verkostoitumisen, joka voidaan nähdä markkinaorganisoinnin ja hierarkkisen organisoinnin välimuotona, kautta Suomi (tai paremmin ilmaistuna erilaiset suomalaiset toimijat) voi ajaa etujaan Euroopassa. Sokea usko markkinoiden toimintaan, joka näyttää korostuneen mm. suomalaisessa EMU-keskustelussa, voi antaa harhaisen kuvan tulevaisuuden todellisista kehitysvaihtoehdoista.

Tällä hetkellä on kansainvälisessä politiikassa käynnissä esimerkiksi keskustelu uudesta Bretton Woods- järjestelmästä (ks. Griesgraber & Gunter 1995, 1996) ja kansallisvaltion lopusta, johon liittyy aktiivinen keskustelu kansainvälisten instituutioiden radikaalista uudistamisesta (Ohmae 1995) ja ns. kansainvälinen neljän I:n ajattelumalli (Investment, Industry, Information technology & Individual consumers). Se, mikä rooli Euroopan Unionilla ja Suomella tulevalla EU:n puheenjohtajakaudella voisi olla tässä vapaita pääomaliikkeitä ja kansantalouksien reaalituotannon organisoinnista koskevassa keskustelussa, jää aika vähäiselle huomiolle tulevaisuusselonteossa.

Tietynlaisena ongelmana hallituksen Eurooppaa koskevassa selonteossa on se, että siinä esitetyt Euroopan vaihtoehdot eivät sisällä analyysia siitä, mitkä ja millaiset organisoinnin muodot niissä korostuvat. Selonteon perusteella voisi päätellä, ettei mikään Suomessa loppujen lopuksi oikeastaan muutu, oli EU:n tuleva kehitys mikä tahansa (vrt. Kaivo-oja 1995). Jotta hallitus ja eduskunta voisivat proaktiivisesti luoda toimintastrategioita erilaisten tulevaisuusvaihtoehtojen toteuttamisprosesseissa, olisi syytä paneutua yhteiskunnallisen organisoinnin mahdollisuuksiin erilaisissa skenaarioissa.

Tämänsuuntaisen proaktiivisen keskustelun ja yhteiskuntasuunnittelun yhteydessä tärkeitä kysymyksiä olisivat mm:

- Mitä organisoinnin eri malleja olisi painotettava?
- Mitä erilaisia verkostoja tulevaisuuden Euroopassa voidaan nähdä?
- Keitä ovat relevantit toimijat verkostoituvassa Euroopassa?
- Uskotaanko liikaa markkinoilla tapahtuvaan organisoinniseen?
- Uskotaanko liikaa EU-hierarkioissa tapahtuviin poliittisiin ratkaisuihin?
- Aiheutetaanko tarpeettomia riskejä liian yksinkertaisen ajattelun malleilla?
- Mikä on kansalaisjärjestöjen rooli Euroopassa?

- Onko selontekoon haettu kommentteja Euroopasta, esim. EU:n Forward Unitista tai OECD:n Futures Programmesta?
- Voiko eduskunnan tulevaisuusvaliokunta olla proaktiivinen toimija, joka kenties on luomassa uudenlaista toimintamallia tulevaisuusselontekojen tekemiselle EU:n piirissä?
- Miten tulevaisuusselontekojen laatimisprosessi voidaan avata ja verkottaa suomalaisessa yhteiskunnassa?
- Miten aiotaan Suomen aloitteesta edistää tietoverkkojen hyväksikäyttöä demokraattisessa päätöksenteossa, Suomessa tai EU:ssa?

8. TALOUSPOLIITTISTA LINJANVETOA VAI POLIITTISTA TARKOITUKSEN MUKAISUUTTA?

Samalla, kun Reilu ja rohkea -raportti sisältää hyvää ja perusteellista analyysiä Suomen taloudellisista kehitysvaiheista viime vuosikymmeninä, se on myös nykyisen hallituksen talouspolitiikan ylistys. Kriittisissäkään huomioissa ei juurikaan arvostella sitä, mitä on tehty väärin, vaan paremminkin pohdiskellaan, mitä vielä on tekemättä. Tulevaisuusselonteosta ei käy myöskään selvästi ilmi, mikä on hallituksen poliittista linjausta ja mitkä selonteon sisällöt edustavat puhtaasti asiantuntijakäsityksiä. Kriittistä lukijaa ajatellen hieman selkeämpi erottelu olisi tässä mielessä ollut tarpeellinen – luvataanhan jo selonteon takakannessa, että selonteko hahmottaa Suomen kestäväen kehityksen suuntaan taloudellisesti, ekologisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti ja että hallitus esittää näin valintansa ja linjauksensa Suomen tulevaisuuden ydinkysymyksistä.

Tietoyhteiskunnan tuloa koskeissa kannanotoissa selonteko kärsii kritiikittömyydestä ja toistaa mediassa ja poliittisissa juhlapuheissa taajaan viljeltyjä kliseitä, uskomuksia ja pinnallisuuksia. Mm. selonteon yleinen tietoyhteiskuntastrategia pohjautuu väittämään, että "kansakuntien kilpailukyky perustuu enenevässä määrin tietoon ja osaamiseen" (Reilu ja rohkea 1997, 18). Voidaan aiheellisesti kysyä, mihin muuhun se sitten aikaisemmin perustui, ja mille muulle se ylipäänsä voisi viime kädessä perustua? Tämänkaltaisten nykykieleen ja sitä myöten nykypolitiikkaan omaksuttujen itsestäänselvyyksien toistelu häiritsee monessa kohdin.

Samalla käsiteanalyysiä olisi voitu muutenkin harjoittaa enemmän. Nyt esimerkiksi "vauraus" on selkeästi erilainen käsite eri skenaarioissa ja johtaa siten erilaisiin vaurauden tasoihin ja laadullisiin sisältöihin.

Selonteko lanseeraa erityisesti kakkososassa monia uusia poliittisia sloganeita: puhutaan mm. *kestävyyden politiikasta*, jolla tarkoitetaan joustavuutta, sopeutumiskykyä ja pienten, ajoissa otettujen askelten päätöksentekoa, sekä *reiluuden politiikasta*, joka on siis ansioista palkitsemista ja huolehtimista. Suomen tähänastista politiikkaa kehuaankin kansalliseksi menestysprojektiksi, jonka osatekijöitä luetellaan useita.

Lukijaa jää kuitenkin ihmetyttämään taaskin kansalaisnäkökulman puute. Esimerkiksi muuten kattavasta historiallisen kehityksen ja menestystekijöiden luettelosta on kokonaan unohdettu ihmiset, niin kansalaiset kokonaisuutena kuin erityisesti historiamme merkittävät persoonat, ja heidän suuri vaikutuksensa toteutuneeseen politiikkaan. Ilman monia merkittäviä ihmisiä, sekä päättäjiä että tavallisia kansalaisia, mikään menestystarinan osa-alue ei olisi ottanut tuulta. Inhimillisen panoksen toimija-näkökulman "unohtaminen" saattaa kuitenkin olla poliittisesti tarkoituksenmukaista.

Luottamuksesta sinänsä on tehty uusi konsensuksen tapainen mantra: selonteossa kerrotaankin useaan otteeseen, että hallitus tavoittelee yhteistyön, sosiaalisen eheyden, kestäväen kasvun ja luottamuksen ilmapiiriä. Kakkososan sivulla 96 olevasta Gallupin World Values Surveysta näkyy kuitenkin, että vaikka kansalaisten luottamus lähes kaikkiin muihin instituutioihin on säilynyt melko muuttumattomana tai jopa kasvanut vuodesta 1981, luottamus eduskuntaan ja valtion virkamieskuntaan on vähentynyt roimasti – eduskunnan kohdalla tämä luottamuksen lasku on ollut 15 vuoden aikana 68 prosentista 32 prosenttiin (“luottaa hyvin tai paljon”, osuus kansalaisista), vaikkakin siinä onkin lievää nousua vuoden 1993 alimmasta 20 prosentin kuopasta. Valtion virkamieskuntaa koskeva luottamus on laskenut samassa ajassa 54 prosentista 35 prosenttiin⁶.

Kakkososan tiedollinen sisältö on laajempi kuin ykkösosassa: hallitus keskittyy tässä olennaisiin kysymyksiin eli hyvinvoinnin edellytysten luomiseen ja työllisyyskysymykseen. Tulevaisuuskuvan lähtökohdat tuntuvat heti alusta lähtien varsin totuudenmukaisilta: “Suomi on elänyt seitsemän laihaa vuotta. Suomessa tuotetaan vasta 1997 enemmän kuin vuonna 1990. Tämä saadaan aikaan 330 000 henkilöä pienemällä työllistetyllä työvoimalla. Rauhan ajan talouskriisi tällä vuosisadalla johti pahimmillaan vuonna 1993 500 000 suomalaisen työttömyyteen. Työttömyyden seurauksena yhteiskunnassa on nähtävissä eriarvoistumisen ja syrjäytymisen kehityskulkuja.” (Reilu ja rohkea 1997, 12).

Ongelmalliseksi tulevaisuudentutkimuksen näkökulmasta selonteon tekee se, että työn taustalla käytettyjen tietojen lähdeviitteet eräitä tilastollisia taulukoita lukuun ottamatta puuttuvat. Sen lisäksi, että lukija estyy perehtymästä tarkemmin häntä mahdollisesti kiinnostavaan erityisalueeseen lukemalla alkuperäisen tekstin tai tutkimuksen, lähteiden käyttö ja lähdekritiikki ovat aina myös valta- ja auktoriteettikysymyksiä. Olisi ollut mielenkiintoista nähdä, mitä tahoja, tutkimuslaitoksia ja tutkijoita hallitus näin ollen on pitänyt omaan linjaukseensa soveltuvina auktoriteetteina ja mitkä tahot toisaalta on jätetty pois. Tulevaisuusselonteon yhteydessä lähteiden mainitseminen olisi aidon tietoyhteiskuntakehityksen ja avoimuutta korostavan politiikan mukainen toimintamalli. Lisäksi tilastollisten tietojen käytön yhteydessä ei aina kerrota, mitä johtopäätöksiä niiden pohjalta on selontekoon tehty. Näin taulukot ja tilastot jäävät irralliseksi.

6 Uusimmat selvitykset osoittavat, että sama kehitys on jatkunut edelleen. Ainoastaan poliisiin luotetaan.

9. SKENAARIOTYÖSKENTELYN KRITIIKKI: YHTEISMITATTOMUUKSIA JA EPÄJATKUVUUKSIA

Kakkososan skenaariotyöskentely tuntuu ontuvalta. Ensinnäkään missään ei oteta huomioon skenaarioiden perusluonnetta tulevaisuusajattelun työkaluna. Skenaarion tarkoitus sinänsä ei ole olla minkään tulevaisuuden todellinen lopputulema vaan päätöksenteon työkalu, ideaalimalli, jonka hyvyttä tai kelpoisuutta ei voida arvioida sen toteutumisella tai toteutumatta jäämisellä. Toiseksi, skenaariot ovat aina myös vallankäytön väline ja ne toimivat tavalla tai toisella laatijoidensa intressien tukena. Selonteossa kuitenkin skenaariot otetaan ikään kuin annettuina – niiden poliittisia tai sosiokulttuurillisia taustaulottuvuuksia ei pohdita. Sen vuoksi selonteossa käytetyt tulevaisuudenkuvat *“Suomi 2007: Menestyjän muotokuva”* ja *“Suomi 2007: Noidan-kehässä”* ovatkin enemmän poliittista linjanvetoa kuin todellisia vaihtoehtoisia skenaarioita ja niihin kannattaa suhtautua kriittisesti. Ensiksi mainittu tulevaisuudenkuva on Suomen tulevaisuuspolitiikan onnistumista kuvaileva tulevaisuuskertomus ja toinen on sen negaatio, tulevaisuuspolitiikan epäonnistumista kuvaileva tulevaisuuskertomus. Hallitus esittää näin poliittisen perustan jonkinlaiselle dialektiselle skenaariotyöskentely-prosessille.

Useamman kuin kahden skenaarion käyttö olisi ehkä ollut hyvä ratkaisu yhteiskunnallisen keskustelun kannalta. Nyt esitetyt tulevaisuudenkuvat on helposti tulkittavissa “mustavalkoiseksi” asetelmaksi, toisessa mallissa “onnistutaan” ja toisessa mallissa “epäonnistutaan”, jos ensimmäiseen sidottuja toimintamalleja ja ehdotuksia ei oteta huomioon. Itse asiassa tällainen kahden toinen toisensa poissulkevan mallin tai tulevaisuudenkuvan käyttö ei ole lopultakaan mitään muuta kuin perinteistä yhden politiikan ja yhden vaihtoehdon strategiaa tulevaisuudentutkimuksen termeillä legitimoituna. Kysymys ei ole todellisten vaihtoehtojen esille tuomisesta vaan pelkästään vaihteluvälin korottamisesta skenaarion asemaan. Poliitiikan kannalta saattaisi olla hyväksi, että tulevaisuudenkuvia olisi laadittu hieman tietoisemmin vaihtoehtoisista poliittisista linjoista. Nyt lukijalle jää sellainen mielikuva, että politiikan ja “sateenkaaripuolueiden” tehtävänä on valita se hyvä vaihtoehto ja siten tuottaa *“Suomi 2007: menestyjän muotokuva”*.

Toisaalta hyvänä puolena kahden tulevaisuudenkuvan asetelmassa voidaan nähdä se, että tämä asetelma voi parhaassa tapauksessa herättää voimakasta ajatusten vaihtoa eri toimijoiden ja puolueiden piirissä. Käytännössä eri puolueilla on kuitenkin aina omat skenaarionsa, joihin ne sitoutuvat enemmän tai vähemmän politiikassaan.

Selonteon kakkososan kolmannessa jaksossa arvioidaan tulevaisuuden kehitystä laajemminkin skenaarioajattelun avulla. Tässä osassa esitellään myös normaalit väestö-

ennusteet, talouden kasvuennusteet, arvio työvoiman kehityksestä sekä arvioita sukupolvien hyvinvointikehityksestä ja ympäristön tulevaisuudesta. Kappaleen mielenkiintoisinta antia ovat tiedot sukupolvien välisestä hyvinvoinnin kehityksestä, metsätalouden skenaariot, Eurooppa-skenaariot sekä yhteenveto Suomen energiaskenaarioista. Suurin osa tämän kappaleen tiedoista on saatu Valtion taloudellisesta tutkimuskeskuksesta (VATT).

Ykkösosan kolmessa vaihtoehdossa (*Moniytiminen Euroopan Unioni, Riisuttu Euroopan Unioni, Koteloitu Euroopan Unioni*) Euroopan kehityssuunniksi on asiaa lähestytty talouden näkökulmasta: niissä pohditaan lähinnä sitä, millaisia piirteitä erilaiset EMU-päätökset voivat saada EU:n sisällä aikaan. Tässä yhteydessä ei pitäisi puhua Eurooppa-skenaarioista, niin kapea-alaisia nämä vaihtoehdot ovat. Kaikki muut Euroopan kehitykseen vaikuttavat seikat, mm. kulttuuri, historia, ympäristökysymykset, väestömuutokset jne. on ymmärretty reunaehtoina, joita ei ole nähty tarpeelliseksi pohdita tässä yhteydessä.

Selonteon vaihtoehtoiset EU-tulevaisuudet tai ns. "vaihtoehdot" eivät lisäksi ilmeisesti perustu niinkään todellisuuden empiiriseen analyysiin vaan muutamien asiantuntijoiden esittämiin käsityksiin kehitysvaihtoehdoista. Selontekoa olisi voitu muokata huomattavasti informatiivisemmaksi, jos sen lähdeaineistona olisi käytetty esimerkiksi tuoreita Eurobarometritutkimuksia (ks. Standard Eurobarometer -tutkimukset). Jostain syystä näitä tutkimustuloksia ei ole haluttu tuoda esiin.

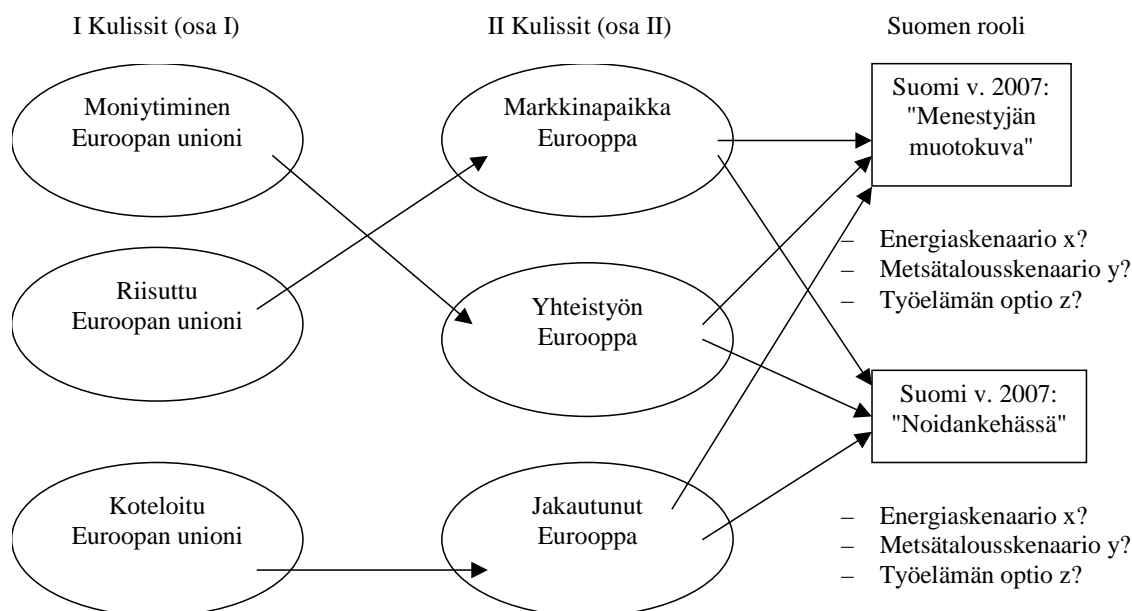
Selonteosta puuttuu lisäksi selkeä kuva siitä, millä tavalla ykkösosassa eli Eurooppaselonteossa esitetyt kolme Eurooppa-vaihtoehtoa suhtautuvat kakkososassa esitettyihin kolmeen Eurooppa-skenaarioon (Suomi ja Euroopan tulevaisuus 1996, 62-65; Reilu ja Rohkea 1997 79-81). Samalla selonteosta puuttuu kokonaan näkökulma siitä, mitä Suomi tekee, jos jokin näistä vaihtoehdoista toteutuu – mitkä ovat silloin Suomen visiot ja missiot, proaktiiviset ratkaisut ja strategiat.

Kahden vaihtoehtoisen Euroopan tulevaisuusmallin käyttö kuvastaa sekin itsessään hyvin sitä epäjatkuvuutta, josta selontekoa voidaan muutenkin kritisoida. Kun selontekoja verrataan keskenään, niiden yhteismitattomuus herättää lukijassa erinäisiä kysymyksiä. Voidaankin ihmetellä esimerkiksi sitä, onko *Koteloitu Euroopan unioni* sama kuin *Jakautunut Eurooppa* ja johtaako *Riisuttu Euroopan unioni* tavalla tai toisella *Markkinapaikka-Eurooppaan*, kun taas *Moniytiminen Eurooppa* aikaansaa muutakin yhteistyötä kuin EMU:n? Voidaan myös kysyä, voiko Suomi menestyä kaikissa skenaarioissa, ja varsinkin, voiko Suomi pudota kelkasta, vaikka Euroopalla menisi muuten hyvin. Suomi kun tarvitsee Eurooppaa, mutta Eurooppa ei yhtä välttämättä tarvitse Suomea. Ja johtuuko mahdollinen kelkasta putoaminen epäonnistumisesta, työelämän optioista, energiapäätöksenteosta vai mistä?

Kutsuttiinpa niitä sitten eri yhteyksissä vaihtoehdoiksi, tulevaisuuskuviksi tai malleiksi tulevaisuusselonteossa esitetään näin iso liuta erilaisia skenaarioita, mutta lukijalle ei kerrota niiden keskinäisistä yhteyksistä ja yhteyksistä muihin selonteon ydinlinjauksiin. Lukijaa jää vaivaamaan esimerkiksi se, mitkä tulevaisuusselonteossa esitetyt metsätalousskenaariot, mitkä Eurooppa-skenaariot sekä toisaalta mitkä energiaske-

naariot moninapainen hallitus näkee kuuluviksi esitettyyn “*Menestyjän muotokuva - skenaarioon*” ja mitkä skenaariot hallituksen mielestä puolestaan johtavat “*Noidankehäskenaarioon*”.

Koska hallituksen selonteosta nämä yhteydet ja suhteet eivät käy ilmi, kuvassa 2 on pyritty jäsentämään näitä malleja ja skenaarioita sekä ymmärtämään niiden keskinäis-suhteita ja vuorovaikutuksia.

Kuva 2. Kirjoittajien käsitys eri skenaarioiden yhteyksistä hallituksen ensimmäisessä ja toisessa tulevaisuusselonteossa.

Kuvan 2 herättämiä kysymyksiä ovat mm. seuraavat:

- Mitkä ovat ensinnäkin ne strategiat ja valinnat, jotka on tehtävä joka tapauksessa, toteutuipa kumpi Suomen tulevaisuudenkuva tahansa; toiseksi, mitkä ovat ne strategiat ja valinnat, jotka sitten vaikuttavat, että jompikumpi vaihtoehto joko toteutuisi tai ei toteutuisi, ja kolmanneksi, millainen arvokeskustelu näiden kahden vaiheen välissä olisi käytävä ja kenen ehdoilla se käydään?
- Mitkä ovat ne lähtöoletukset, jotka johtavat “*Menestys-Suomen*” tai “*Noidankehä-Suomen*” toteutumiseen?
- Mistä joukosta eri skenaariot on valittu, kuinka niissä esitettyihin ominaisuuksiin on päädytty, ja millaisia kokonaisuuksia eri yhdistelmät ja vaihtoehdot tuottavat?
- Miten taustaskenaario vaikuttaa painotuksiin, eli kuinka erilaiset “kulissien” lähtöoletukset vaikuttavat tai muuttavat “Suomen ja suomalaisen roolin” osaluaisiin (energia, metsätalous, työelämän optiot, hyvinvointipolitiikka jne.)?
- Millaisia investointeja eri skenaarioiden toteutuminen edellyttää ja millä aikajänteellä?

Arvio Suomen metsätalouden kehitysvaihtoehtoista (Reilu ja rohkea 1997, 54-60) soveltuu hyvin esimerkiksi em. kysymyksenasetteluista. Kappaleessa esitetään neljä

erilaista metsätalousskenaariota (“Nykytason säilyttäminen”, “Kysynnän kasvua vastaava metsäteollisuuden laajeneminen”, “Markkinaosuuden kasvattamiseen tähtäävä metsäteollisuuden kasvu” sekä “Markkinoiden menestys luontopainotteisen metsänhoidon vuoksi”). Lukijan kannalta tämä osuus jää kuitenkin jäsentymättömäksi. Sellaiset perustavanlaatuiset kysymykset *kuten onko hallitus laatinut itse nämä metsätalousskenaariot?, käyttääkö hallitus hyväkseen metsätalousskenaarioita omassa tulevaisuuspolitiikassa? tai kuka hyödyntää lopulta näitä skenaarioita?* jäävät avoimiksi. Myös näiden metsäskenaarioiden mahdollinen yhteys hallituksen kahteen tulevaisuudenkuvissa esitettyyn pääskenaarioon jää edelleen askarruttamaan lukijaa.

Ehkä seuraavissa hallituksen tulevaisuusselonteissa näihin konkreettisiin kysymyksiin saadaan vastaus. Aikaa arvioida kyllä riittää: tulevaisuusselonteossa esitetyt energiaskenaariot ulottuvat vuoteen 2025, metsätalousskenaariot ulottuvat 15 vuoden päähän eli vuoteen 2012 ja Eurooppa-skenaarioiden aikajänteen pituus on 10-15 vuotta (vuodet 2007-2012).

Tulevaisuudentutkimuksen näkökulmasta herää luonnollisesti myös kysymys siitä, olisiko ollut viisaampaa asettaa kaikkien eri skenaarioiden aikajänteeksi sama periodi (esim. vuosi 2007, kuten kahdessa pääskenaarioissa). Eri skenaarioiden aikajänteiden eripituisuus johtuu ehkä siitä, että lukuun ottamatta energiaskenaarioita EPO 1, EPO 2 ja EMS, jotka on saatu kauppaja- ja teollisuusministeriöstä, muut skenaariot on ilmeisesti kerätty “vähän eri puolilta” hallituksen tulevaisuusselontekoon ilman, että olisi mietitty niiden strategista yhteyttä hallituksen kahteen pääskenaarioon tai edes toisiinsa.

Myös Eurooppaa käsittelevässä kohdassa olisi ollut kohtuullista lukijan kannalta kertoa aikaisemman Eurooppa-selonteon yhteyksistä tulevaisuusselonteon osaan II.

10. MUISTI PÄTKII?

Aikoinaan lordi Halifax esitti, että *“the best qualification of a prophet is to have a good memory”*. Toisaalta ekonometriikko C.W.J. Granger on esittänyt, että *“a good forecaster is not smarter than everyone else, he merely has his ignorance better organized”* (Granger 1989, 23, 163).

Oli asia lopulta niin tai näin, on hyvä asia, että hallituksen tulevaisuusselonteossa on arvioitu myös sitä, miten Suomi on kehityksessään tullut siihen pisteeseen, jossa se valtiona nyt on. Selonteon muistista löytyykin mm. "suuri kertomus" siitä, kuinka Suomen kehitys viimeisten 130 vuoden aikana on ollut menestystarina tai jopa kansallinen menestysprojekti. Tänä aikana Suomi on muuttunut Euroopan reuna-alueen kehityksmaasta yhdeksi eturivin maista: menestystarinan osaset ovat olleet taloudellisen kasvukehityksen alku ja samanaikainen kansallisen sivistyksen kohentaminen (kansakunnan rakentaminen), itsenäisyyden alkuvuosikymmenet (valtion rakentaminen) ja toisen maailmansodan jälkeinen hyvinvointivaltion rakentaminen.

Tässä historiallisessa katsauksessa olisi voinut kuitenkin olla hyödyllistä yrittää nähdä Suomen kehitys toisaalta modernin projektin taustalla vaikuttavien arvojen ja ajatusmallien läpi osana modernisaatioprojektia ja hyvinvointivaltion kehitystä sekä toisaalta osana Euroopan-laajuista teollisen yhteiskunnan kehityskulkua, joka pitkälti on noudattanut samanlaisia polkuja. Esimerkiksi Alasuutari (1996, 104-115) kuvailee Suomen kehityksen toisen maailmansodan jälkeiseksi ja nykypäivään ulottuvaksi "Toisen tasavallan" ajanjaksoksi. Tämä ajanjakso jakautuu kolmeen kulttuuriseen kauteen: ensin moraalitalouden, sitten suunnitelmatalouden ja viimeiseksi kilpailutalouden vaiheeksi. Sodanjälkeistä moraalitalouden vaihetta kuvasti aatteellisuus, vahva poliittinen ja ideologinen kamppailu ja moraalisten periaatteiden kantaaottava esiin nostaminen myös tiedotusvälineissä. Tämä vaihe muuntui vähitellen 60-luvulla korporatismin ja suunnitelmatalouden ajaksi, jota luonnehti usko siihen, että yhteiskunnalliset ongelmat voidaan parhaiten ratkaista tieteellisellä suunnittelulla ja organisoinnilla. Yhteiskunnallinen keskustelu siirtyi moraalisisista periaatteista lakien, tukien, avustusten ja institutionaalistetun vastuun ajaksi, kunnes yksilön ja markkinoiden merkitys alkoi 80-luvun alkupuolella kasvaa ja siirryttiin kilpailutalouden vaiheeseen. Nyt pehmeämmät, individualistisia tarpeita ja niille perustuvia palveluita korostavat näkökulmat nousivat niin keskusteluissa kuin päätöksenteossa etusijalle.

Parhaillaan olemme kuitenkin Alasuutarin mielestä siirtymässä pois "Toisen tasavallan" ajasta "Kolmanteen tasavaltaan", jota luonnehtii kulttuurinen murros, median ja viihteen merkityksen kasvu, valtiokeskeisyyden väheneminen ja arvopluralismin kasvu.

Samalla Kolmannen tasavallan luonne määräytyy paljolti siitä, mihin suuntaan Euroopan unioni kehittyy. (Alasuutari 1996, 277-281).

Selonteon jäsentely sisältää johdonmukaisen, mutta sosiopoliittiseen ja taloudelliseen kokonaiskehitykseen jäsentymättömän analyysin siitä, miten nykytilaan on tultu ja vähemmän selkeitä pohdintoja siitä, miten ja mihin nykytilanteesta voitaisiin edetä. Lisäksi siinä on esitetty joitain poliittisia linjauksia, vaikkei alun lupauksiin vastauksista Suomen tulevaisuuden ydinkysymyksiin täysin päästä. Käytetyt asiantuntijat ovat kuitenkin olleet monipuolisia ja tuntevat suomalaisia oloja ja sitä, kuinka päätöksenteko täällä toimii. Tästä selonteon laatijat ansaitsevat kiitoksen.

Historiallinen katsaus päättyy selvityksessä kappaleeseen, joka on vähän juhlallisen tuntuisesti nimetty hyvinvointivaltion tilinpäätökseksi. Siinä tehdään yhteenvetoa Suomen hyvinvointipolitiikasta ja sen eri vaiheista. Hallitus informoi tässä kappaleessa, että julkisia sosiaalimenoja on leikattu v. 1992-97 siten, että vuonna 2000 ne tulevat olemaan 8,5 % (ts. 18,5 miljardia) alemmat kuin ne olisivat ilman leikkauksia. Samassa yhteydessä väitetään, että “ilman leikkauksia julkiset sosiaalimenot olisivat vuonna 2000 n. 33 prosenttia ja vuonna 2030 n. 42 prosenttia BKT:sta”. Leikkauksilla on tähdätty siihen, että sosiaalimenot saavuttaisivat vuonna 2000 EU-maiden keskitason.

Näistä markkamääräisesti massiivisista leikkauksista huolimatta hallitus arvioi, että ne eivät ole muuttaneet Suomen sosiaaliturvajärjestelmää. Kuitenkin lopussa kerrotaan lukijalle, että “huolestuttava sanoma on se, että tukiriippuvuus on kasvanut ja sen kes- tot ovat pidentyneet. Hätä ja avun tarve ovat laman aikana kasvaneet.” (Reilu ja rohkea 1997, 40-48). Mitään uusia linjauksia tai edes johtopäätöksiä tästä ei uskalleta tehdä lievästä itsekriitikistä huolimatta – se on juuri nyt poliittisesti liian arka asia. Jämäkkä usko järjestelmän muuttumattomuuteen hyveenä olosuhteista riippumatta jättää lukijalle hieman ristiriitaisen tunteen hyvinvointivaltion tilinpäätöstiedoista. Muuttumattomuusko on hyvinvointivaltion ja sen sosiaaliturvan puhtain ideaali, vaikka maailma ympärillä muuttui- si miten suuresti ja nopeasti tahansa?

Suomen aluekehitystä ja yhdyskuntarakenteen piirteitä arvioidaan myös laajasti. Painotus on selvästi kaupunkipolitiikassa – lukijasta vaikuttaakin siltä, että maaseudun aluekehitysongelmat ovat hallitukselle vähemmän tärkeitä kysymyksiä. Ongelmina tuodaan esille Itä- ja Pohjois-Suomen heikko taloudellinen kehittyneisyys ja yhdyskuntarakenteen hajanaisuus. Samalla hallitus toruu Suomen kuntia: “Suomi on haluttu rakentaa näin. Aikanaan ei ole otettu huomioon liikenteen haittavaikutuksia eikä voitu ennakoida ympäristöongelmia: kustannustietoisuus on ollut kunnissa vähäistä.” Lisäksi valitellaan, että “suomalainen voimakas paikallishallinnon itsemääräämisoikeus kaa- voitusmonopoleineen, maanomistus sekä kuntien maapolitiikka yhdistyneenä hajanai- seen kuntajakoon ovat taustatekijöitä, jotka ovat johtaneet suomalaisen yhdyskuntara- kenteen hajanaisuuteen”. (Reilu ja rohkea 1997, 32-35).

Nämä aluerakennetta ja kuntien toimintaa koskevat valitusvirret tekevät aikaisemmat selontoessa esitetyt vahvat kannanotot “suomalaisesta menestysprojektista” ja saavu- tetuista “eturivin” huippukasvuasteista maailmantaloudessa hieman epäjohdon- mukaisiksi. Onhan nämä hallituksen selonteossa positiivisiksi luonnehditut tulokset

saavutettu juuri hajanaisen aluekehityksen oloissa, jossa hyvinvointipolitiikan keskeisenä sisältönä on ollut alueellisten tuloerojen tasaaminen (ks. esim. Kuitunen & Siirilä 1985). Tässä selonteon kohdassa hallituksen muisti ei toimi nyt täysin johdonmukaisesti.

Tulevaisuusselonteossa tuodaan esille, että “yksilöllistyneen ajan politiikka on vaikeampaa kuin yhtenäiskulttuurin politiikka”, mutta lainkaan ei nähdä tarvetta hallinnon ja poliittisten käytäntöjen kritiikkiin. Ne ymmärretään itsestäänselvyyksinä, eikä hallitus näe tarpeellisenä pohtia, olisiko niissä jotain parantamisen varaa, mahdollisia luutumista, jähmettymistä tai nykyisiin olosuhteisiin vanhentuneita malleja (ks. esim. Borg 1997). Samalla tekstistä kuitenkin paistaa rivien välistä ihmetys, miksi luottamus hallintoon on heikkenemässä.

11. YHTEENVETO: MITEN SAATAISIIN PITKÄT VALOT TOIMIMAAN?

Selonteko on merkittävä virstanpylväs tulevaisuusajattelun kehittämiseksi julkishallinnossa. Nykyinen tulevaisuusselonteko on laadittu ohjeeksi kuinka saavutetaan hallituksen näkemys tulevaisuuden onnelasta – kestävän kehityksen tietoyhteiskunta. Nämä käsitteet sisältävät jo itse itsessään oman positiivisen arvolatauksensa, ja niinpä niitä onkin käytetty selonteossa lähes mantran tavoin vallankäytön työkaluina niin tavoitteina sinänsä kuin tärkeäksi ymmärrettyjen vaatimusten ja toimenpiteiden ja toisaalta hallituksen kannattamien tulevaisuusmallien perusteluiksi. Tällaisen kriitikkömyyden sijaan olisi tärkeää, että itse selonteon laadintaprosessi pitäisi tästedes saada avautumaan siten, että kansalaiskeskustelu pääsisi selonteon pohjalta hyvin käyntiin, ja tuottaisi aineksia Suomea koskevan selonteon laajentamiseksi ja moniarvoisuuden varmistamiseksi. Näin sekä kestävä kehitys että tietoyhteiskunta voisivat saada erilaisia, mutta kansalaisia ehkä enemmän tyydyttäviä, motivoivia ja oman panoksen tuottamiseen kannustavia sisältöjä.

Tulevaisuusselonteon samoin kuin muidenkin tulevaisuusstrategioiden ja poliittisten linjausten läpikäyvänä periaatteena pitäisi olla vaikkapa YVA:n kaltainen, mutta laajempi lähtökohta, TUVA, tulevaisuusvaikutusten arviointi. Tulevaisuusvaikutusten arvioinnin sisällyttäminen yleisenä läpäisyperiaatteena taloudellisiin, sosiaalisiin, poliittisiin ja kulttuuria koskeviin linjauksiin ja periaateohjelmiin auttaisi ottamaan huomioon murroksen ja muutoksen haasteet siitä näkökulmasta, ettemme ole ajopuita emmekä avuttomia tulevaisuuden uhkakuvien edessä. TUVA:n eettinen perusta rakentuu ennen muuta arvopohdinnoille – ilman tällaisia pohdintoja on mahdotonta tietää, mikä olisi eri tilanteissa, päätöksissä ja asioissa paras ja oikeudenmukaisin mahdollinen ratkaisu. Samalla tuleva todellisuus ymmärrettäisiin vaihtoehtoina, jotka ovat meidän valittavissamme.

Toinen TUVA:n tärkeä piirre on aikaperspektiivin merkitys edellytyksenä sille, että pystymme ymmärtämään ja hahmottamaan niin päätöstemme ja toimiemme motiiveja, nähtävissä olevien tapahtumien ja yhteiskunnallisen todellisuuden perinnettä, historiaa ja syitä kuin niiden vaikutuksia ja seurauksia. Tärkeämpää kuin *sopeutuminen* murrokseen on siis *proaktiivinen tulevaisuusorientoitunut toiminta* ja omien ja yhteiskunnan toimintojen merkitysten, taustan ja seuraamusten pohtiminen ja kokonaisuuksien hahmottaminen sitä hyväksi käyttäen.

Kolmas TUVA:n piirre on asioiden yllättävien yhteisvaikutusten taju – tapahtumisen lopputulema saattaakin olla toisenlainen kuin olimme ajatelleet ja suunnitelleet, koska siihen vaikuttavat myös sellaiset tekijät, joita emme olleet osanneet ottaa huomioon.

Tämä yllättävyys ei kuitenkaan saisi olla ahdistavaa tai pelottavaa, vaan siihenkin voidaan varautua jälleen ymmärtämällä tulevaisuus vaihtoehtoisena, monina mahdollisina, todennäköisinä ja toivottavina tai pelottavina tulevaisuuksina, joista toivottavimman toteutumiseksi voimme tehdä työtä.

Tulevaisuusvaliokunnalla on keskeinen asema parannettaessa parlamentin pitkän tähtäimen päätöksentekoa, joten muutama ehdotus siitä, mitä *eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan* jatkotyöskentely voisi sisältää, lienee paikallaan:

- Oman profiilin, roolin ja vision luominen
- Valmisteluvastuiden jakaminen selvitystä laadittaessa
- Monipuolinen asiantuntijaraati selvitysten taustatyöskentelyn avuksi
- Tutkimus- ja kehitystoiminnan systemaattinen hyödyntäminen
- Pitkän aikavälin tarkasteluhorisontin käyttö
- Kansainvälinen yhteistyö (esim. Hollanti ja Norja)
- Tulevaisuuden tutkimusmenetelmien käyttö
- Lähteiden käyttö
- Selkeämmät historialliset kartoitukset ja analyysit
- Suomi-skenaariot -projektin (Ruokanen & Nurmio 1995) ja muiden jo laadittujen kansainvälisten ja kotimaisten selvitysten analyttinen hyväksikäyttö
- Kansalaiskeskustelun hyödyntäminen

LÄHDELUETTELO

- Alasuutari, Pertti (1996) *Toinen tasavalta. Suomi 1946-1994*. Vastapaino. Tampere.
- Allardt, Erik (1997) Yhteiskunnallisten teorioiden murros. Kirjassa Hämäläinen, Timo (toim.) *Murroksen aika*. WSOY, Arena-sarja. Porvoo, Helsinki, Juva, ss. 221-239.
- Amara, Roy (1981) The Futures Field. *Futurist* Vol. XV, No.1, pp. 25-29.
- Aronen, Kauko (1994) *Kunnallishallinnon tulevaisuuden näkymät. Arvot vaakakupissa*. Suomen Kuntaliitto. Kuntatalon painatuskeskus. Helsinki.
- Bangemann, Martin (1994) *Europe and the Global Information Society*. EU-commission. Corfu, 25.6.1994.
- Bauman, Zygmunt (1993) *Postmodern Ethics*. Blackwell, Oxford UK & Cambridge. USA.
- Bauman, Zygmunt (1996) *Postmodernin lumo*. Vastapaino. Jyväskylä.
- Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas (1995) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Gaudeamus. Helsinki 1995.
- Borg, Olavi (1997) Poliittisen järjestelmän muutos vai murros? Kirjassa Hämäläinen, Timo (toim.) *Murroksen aika*. WSOY. Arena-sarja. Porvoo, Helsinki, Juva, ss. 265-279.
- Castells, Manuel (1997) *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol I: The Rise of the Network Society, Vol II: The Power of Identity, ja Vol III: End of Millennium. Blackwell Publishers. Malden and Oxford.
- CEC (1993a) *Growth, Competitiveness, Employment: The Challenges and Ways Forward into to the 21st Century*. White Paper. Bulletin of the European Communities. Supplement 6/1993. Commission of the European Communities. Luxembourg.

- CEC (1993b) *Towards Sustainability*. A European Community Programme of Policy and Action in Relation to the Environment and Sustainable Development. Commission of the European Communities. Luxembourg.
- Commission on Sustainable Development (1997a) *Global Change and Sustainable Development: Critical Trends*. Report of the Secretary General. United Nations Department of Policy Coordination. 20 January 1997. New York.
- Commission on Sustainable Development (1997b) *Overall Progress Achieved since the United Nations Conference on Environment and Development*. Report of the Secretary General. United Nations Department of Policy Coordination. 31 January 1997. New York.
- Elinikäinen oppiminen tietoyhteiskunnassa (1995) I osamietintö: määrälliset tavoitteet. Koulutussuunnittelun neuvottelukunnan mietintö. Komiteamietintö 1995:13. Helsinki.
- European Commission (1996) *Living and Working in the Information Society: People First*. Document drawn up on the basis of COM (96) 389 final. Bulletin of the European Union. Supplement 3/1996. Brussels, Luxembourg.
- EU/DXIII- Working Circle (1995) *Contributions of the Information Society to Sustainable Development*. Report of the Working Circle; A DG XIII-initiated Group on Sustainability and the Information Society, held at the European Commission, Brussels, December 12-13. 1995. Germany, FAW.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-identity. Self and society in the late modern age*. Polity Press, Oxford UK & Cambridge. USA.
- Glenn, Jerome C. - Gordon, Theodore J (eds.) (1997) *1997 State of the Future. Implications for Actions Today*. The Millennium Project. American Council for the United Nations University. Washington D.C.
- Granger, C.W.J. (1989) *Forecasting in Business and Economics*. Second Edition. Academic Press. San Diego (CA).
- Griesgraber, J.M. - Gunter, B.G. (eds.) (1995) *Promoting Development. Effective Global Institutions for the Twenty-first Century*. Rethinking Bretton Woods. Pluto Press. USA.

- Griesgraber, J.M. & Gunter, B.G. (eds.) (1996) *Development. New Paradigms and Principles for the Twenty-first Century*. Rethinking Bretton Woods. Pluto Press. USA.
- Heinonen, Sirkka (1995) *Tietoyhteiskunta kestävän kehityksen tukena ja uhkana*. Tulevaisuussarja 6. Tulevaisuudentutkimuksen seura. Painatuskeskus.
- Hämäläinen, Timo (toim.) (1997) *Murroksen aika*. WSOY. Arena-sarja. Porvoo, Helsinki, Juva, ss. 265-279.
- INRA (Europe) and Report International (1993) *Europeans, Science and Technology - Public Understanding and Attitudes*. A Report for the Commission of the European Communities. Belgium.
- Jokinen, Pekka – Malaska, Pentti – Kaivo-oja, Jari (1998) Environment in the "Information Society": Transition Stage towards Sustainable Development? *Futures* Vol. 30, No. 6, pp. 485-498.
- Kaivo-oja, Jari (1995) Suomen kestävän kehityksen vaihtoehdot. *FUTURA*, Vol. 14 No. 2, ss. 45-60.
- Kaivo-oja, Jari - Kuusi, Osmo - Koski, Jussi T. (1997) *Sivistyksen tulevaisuusbarometri 1997. Tietoyhteiskunta ja elinikäinen oppiminen tulevaisuuden haasteina*. Opetusministeriö. Tulevaisuuden tutkimuskeskus. Julkaisuja 25. Yliopistopaino. Helsinki. ISBN 951-53-1123-3. 95 sivua.
- Kaivo-oja, Jari - Keskinen, Auli - Rubin, Anita (1997) Eurooppa-selonteko ja tulevaisuudentutkimus. *FUTURA*, Vol. 16. No. 1, ss. 6-15.
- Keskinen, Auli (toim.) (1995) *Teledemokratia. Tietoverkot ja yhteiskunta*. Painatuskeskus Oy. Helsinki. (Teledemocracy Home Page: <http://www.auburn.edu/tann>).
- Keskinen, Auli (1996) Tietoverkot kansalaisen vaikutuskanavana. *Ympäristökasvatus-lehti* Nro 5. Kestävän kehityksen toimikunnan koulutus- ja valistusjaosto. Järvenpää.
- Kestävä kehitys (1995) *Lähivuosien toimenpiteitä Suomessa ja Suomen kansainvälisessä yhteistyössä*. Suomen kestävän kehityksen toimikunta. Ympäristöministeriö. Painatuskeskus. Helsinki.

- Kortteinen, Matti (1994) Poliittinen kriisi: tausta ja sisältö. Teoksessa Niiniluoto, I. - Löppönen, P. (toim.) *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus*. Areena. WSOY. Juva. ss. 107-136.
- Koski, Jussi T. (1998) *Infoähky*. Gummerus. Jyväskylä.
- Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia* (1995) Opetusministeriö. Helsinki.
- Kuitunen, Jorma - Siirilä, Seppo (1985) *Elinympäristöt – hyvinvointi – aluepolitiikka*. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Tutkimuksia. Sarja B 36. Tampere.
- Kulttuurinen tietoyhteiskunta (1996) *Strategiset perusteet ja lähtökohdat opetusministeriön toimintaohjelmalle 1997-2000*. Opetusministeriö. Helsinki.
- Lehtisalo, Liekki (toim.) (1994) *Sivistys 2017. Kansallinen sivistysstrategia*. WSOY. Porvoo.
- Löppönen, Paavo (1994) Millaisena Suomi tulee ulos kriisistä? Teoksessa Niiniluoto, I. - Löppönen, P. (toim.) *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus*. Areena. WSOY. Juva. ss. 137-156.
- Maanantaiseura (1993) *Eettisiä tulevaisuudenkuvia*. Maanantaiseuran julkaisuja 5. Opetusministeriö. Painatuskeskus. Helsinki.
- McRae, Hamish (1994) *The World in 2020*. Harvard Business School Press. Boston. Massachusetts.
- Malaska, Pentti (1989) A Conceptual Framework and an Agenda for Action. In *Africa Beyond Famine*. A Report to the Club of Rome. Lemma, Aklilu & Malaska, Pentti (eds.). Cassell-Tycooly. London. pp. 289-323.
- Malaska, Pentti (1998) Sociocultural Transients of Work in the Late-industrial Period. USA and Finland as the Empirical Cases. Turku School of Economics and Business Administration. Turku. FUTU-publication 3/98, 54 p.
- Malaska, Pentti – Salminen, Leena-Maija (1994) *Työ ja murros*. Opetusministeriön suunnittelusihteeristön keskustelumuiistioita 22. Helsinki. Yliopistopaino.

- Malaska, Pentti - Kaivo-oja, Jari (1997) Science and Technology for Sustainable Development. In Smith, Philip - Tenner, Armin (eds.) *Dimensions of Sustainability*. Proceedings of the Congress "Challenges of Sustainable Development". Amsterdam, 22-25 August 1996. Nomos Verlagsgesellschaft. Die Deutsche Bibliothek - CIP-Einheitsaufnahme. Baden-Baden. pp. 47-67.
- Mannermaa, Mika (1991) *Evolutionaarinen tulevaisuudentutkimus*. Acta Futura Fennica No. 2. VAPK. Helsinki.
- Mannermaa, Mika (1993) *Tulevaisuus – murroksesta mosaiikkiin*. Otava. Helsinki.
- Mannermaa, Mika - Mäkelä, Keijo (1994) *Tulevaisuusbarometri 1993. Yhteiskuntakehityksen ja koulutuksen tulevaisuudennäkymiä vuoteen 2017*. Working Paper. Planning Secretariat Ministry of Education Finland 21. Yliopistopaino. Helsinki.
- Mäkelä, Keijo (1996) Kansallinen sivistysstrategia – kymmenen sumeaa kehitysaaltoa. *FUTURA* Vol. 15., No. 2, ss. 36-38.
- Niiniluoto, Ilkka (1994) Suomen henkinen tila ja tulevaisuus. Teoksessa Löppönen, Paavo - Niiniluoto, Ilkka (toim.) *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus*. Areena. WSOY. Juva, ss. 13-46.
- Niiniluoto, Ilkka - Paavo Löppönen (toim.) (1994) *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus*. Areena. WSOY. Juva.
- Nurmela, Juha (1997) *Suomalaiset ja uusi tietotekniikka*. Tilastokeskuksen katsauksia 1997:7. Tilastokeskus. Helsinki.
- Nurmela, Sakari (1998) *Nuorten järjestökiinnittyneisyys*. Yhteenvetoraportti 1998. NUORA:n julkaisuja no. 5. Fennica-tutkimusryhmä, Suomen Gallup Oy. Helsinki.
- Ohmae, Kenichi (1995) *The End of Nation State. The Rise of Regional Economies. How Capital, Corporations, Consumers and Communication are Reshaping Global Markets*. The Free Press. USA.
- Our Global Neighborhood (1996) *The Report of The Commission of Global Governance*. Oxford University Press. Reprinted.
- Paloheimo, Eero (1996) *Syntymättömien sukupolvien Eurooppa*. WSOY. Porvoo.

- Perelmann, Chaim (1996) *Retoriikan valtakunta*. Osuuskunta Vastapaino. Tampere.
- Porter, Michael E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. MacMillan. London.
- Porter, Michael (1991) *Kansakuntien kilpailuetu*. Otava. Keuruu.
- Pursiainen, Terho (1993) *Tulevaisuus kriisissä*. Kirjapaja. Helsinki.
- Reilu ja rohkea – vastuun ja osaamisen Suomi (1997) *Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle. Osa II*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/2. Helsinki.
- Rifkin, Jeremy (1995) *The End of Work*. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era. Foreword by Robert L. Heilbroner. Putnam Book. New York.
- Riihinen, Olavi (toim.) (1992) *Sosiaalipolitiikka 2017*. WSOY. Porvoo.
- Rubin, Anita (1996) Alas apatia – tulevaisuus omiin käsiin. Luku kirjassa Remes, Pirkko - Rubin, Anita (toim.) *Tulevaisuutta etsimässä. Tulevaisuusteema kouluopetuksessa*. Opetushallitus. Helsinki. ss. 41-78.
- Rubin, Anita (1998) The Images of the Future of Young Finnish People. Publications of the Turku School of Economics and Business Administration, Series D-2:1998. Turku.
- Ruokanen, Tapani - Nurmio, Aarne (1995) *Entä jos... Suomi ja mahdolliset maailmat*. Arena. WSOY. Juva.
- Saarela, Pekka (1997a) *Nuorisobarometri 1: Selvitys suomalaisten 15-29-vuotiaiden nuorten koulutukseen, työhön, työelämän muutoksiin ja kulutustottumuksiin liittyvistä käsityksistä*. NUORA:n julkaisuja no. 1. Helsinki.
- Saarela, Pekka (1997b) *Nuorisobarometri 2: Selvitys 15-29-vuotiaiden suomalaisten nuorten yhteiskunnalliseen osallistumiseen, valtaan, päätöksentekoon, ylpeydenaiheisiin sekä päihteisiin liittyvistä käsityksistä*. NUORA:n julkaisuja no. 3. Helsinki.
- Standard Eurobarometer. In Depth Studies on Different Current Affairs and Topics. <http://europa.eu.int/eu/comm/dg10/infcom/epo/eb.html>

- Soininvaara, Osmo (1996) *Ehkä siinä kävikin näin*. Näkökohtia työllisyyden ja elinkeinojen kehityksestä ja elintapojen muutoksesta pääkaupunkiseudulla vuoteen 2020. Pääkaupunkiseudun julkaisusarja B 1996:1. Pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunta. YTV. YTV:n monistamo. Helsinki.
- Stenlund, Heikki (1996) *Projektijohtamisen perusteet*. Edita. Helsinki.
- Stenlund, Heikki (toim.) (1997) *Työn tulevaisuus*. Työskenaariohankkeen loppuraportti. Euroopan sosiaalirahasto. Työministeriö. Työhallinnon julkaisu 185. Helsinki.
- Suomi ja Euroopan tulevaisuus (1996) *Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle. Osa I*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1996/2. Helsinki.
- Tibbs, Hardin (1997) *Sustainability: The Source of Crisis*. Global Business Network. Asian Pacific Representative. GBN. Emeryville (CA). Internet-osoite: <http://www.gbn.org/Scenarios/Sustainability>.
- Thompson, Grahame - Frances, Jennifer - Levacic, Rosalind – Mitchell, Jeremy (eds.) (1991) *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*. SAGE. London.
- Uotila, Tuomo – Mannermaa, Mika - Mäkelä Keijo (1995) *Sivistyksen tulevaisuusbarometri 1995*. Opetusministeriön suunnittelusihteeristön keskustelumuiistioita 23. Helsinki.
- Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta (1993) *Suomen tulevaisuus ja toimintavaihtoehdot*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/1993. Helsinki.
- Valtioneuvoston kanslia (1993) *Suomi 2020 – visioita kansakunnan tulevaisuudesta*. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta. Valtioneuvoston kanslia. Liite 1. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 4/1993. Helsinki.
- Valtioneuvoston kanslia (toim.) (1997a) *Kuusi esseetä työn ja työyhteiskunnan tulevaisuudesta*. Oheisjulkaisu 1. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/5. Helsinki.
- Valtioneuvoston kanslia (toim.) (1997b) *Suomen tulevaisuus – taloudesta arvoihin*. Oheisjulkaisu 2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/6. Helsinki.

- Valtioneuvoston kanslia (toim.) (1997c) *Suomen kehityskulkuja – tilastollisia kuvauksia Suomesta*. Oheisjulkaisu 3. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/7. Helsinki.
- Vartia, Pentti - Ylä-Anttila, Pekka (toim.) (1992) *Kansantalous 2017*. ETLA, SITRA, Taloustieto Oy. Helsinki.
- VATT (1993) *Avautuva Suomi – tulevaisuuden haasteet*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Helsinki.
- von Weizsäcker, E.U. - Lovins, A.B. - Lovins, L.H. (1995) *Faktor Vier. Doppelter Wohlstand – Halbierter Naturverbrauch. Der neue Bericht and den Club of Rome*. München.
- YK:n ympäristö- ja kehityskonferenssi (1992): 3.-14.6.1992. UNCED, Ympäristöministeriön raportti. Helsinki.
- Ympäristöministeriö (1993) *Alueiden käyttö ja aluerakenne vuonna 2017*. Ympäristöministeriö. Alueidenkäytön osasto. Helsinki.
- Ympäristöministeriö (1995) *Kestävä kehitys. Lähivuosien toimenpiteitä Suomessa ja Suomen kansainvälisessä yhteistyössä*. Suomen kestävän kehityksen toimikunta. Helsinki.
- Zalm, Gerrit - de Jong, Andre (1991) *Long-term Scenarios of the World Economy*. OECD Forum for the Future. Paris.

TIIVISTELMÄ

Valtioneuvosto antoi eduskunnalle tulevaisuuselontekonsa kahdessa osassa: Syksyllä 1996 ilmestynyt *Suomi ja Euroopan tulevaisuus* tarkasteli Euroopan tulevaisuutta ja Suomen asemaa siinä. Keväällä 1997 annettu toinen osa *Reilu ja rohkea - vastuun ja osaamisen Suomi* oheisjulkaisuineen käsitteli erityisesti oman maamme kehityskulkuja, vaihtoehtoja ja strategisia valintoja. Tässä julkaisussa analysoidaan tulevaisuuselontekoa kriittisesti siltä pohjalta, vastaako se sille asetettuihin tavoitteisiin ja kuinka hyvin hallitus onnistui tehtävässään. Selonteossahan luvataan, että hallitus esittää linjauksensa Suomen tulevaisuuden ydinkysymyksiin. Artikkelissa esitetään kokonaisarvio selonteosta tulevaisuudentutkimuksen näkökulmasta. Kritiikin kohteina ovat toisaalta selonteon metodiset valinnat, aikajänne ja työskentelyprosessi siihen liittyvine ongelmineen ja toisaalta artikkelissa arvioidaan selonteossa esitettyä kokonaisnäkemystä Suomen valinnoista ja mahdollisuuksista sekä näiden taustalla vallitsevaa arvopohjaa.

AIKAISEMMAT SARJAN JULKAISUT:

3/98 Malaska, Pentti (1998) *Sociocultural Transients of Work in the Late-industrial Period – USA and Finland as the Empirical Cases.*

2/98 Malaska, Pentti (1998) *Prospektiivinen analyysimetodi Suomen trendiskenaarioiden laatimiseksi.*

1/98 Keskinen, Auli (1998) *Participatory Democracy and Civil Society – Transforming Societal Decision Making in the Information Age.*

7/97 Becker, Theodore & Slaton, Christa Daryl (1997) *Transforming Modern Representative Democracy via Advanced Telecommunications.*

6/97 Masini, Eleonora Barbieri (1997) *Futures Studies and the Trends towards Unity and Diversity.*

5/97 Kaivo-oja, Jokinen & Malaska (1997) *Kestävän kehityksen tietoyhteiskunta: teoreettisia ja käsitteellisiä näkökulmia.*

4/97 Kamppinen, Matti (1997) *Teknologian riskit ja tulevaisuus.*

3/97 Mettler, Peter H. (1997) *Sustainable Technology – Sustainability of What?*

2/97 Kamppinen, Matti (1997) *Cultural Models of Risk – The Multiple Meanings of Living in the World of Dangerous Possibilities.*

1/97 Malaska, Pentti (1997) *Sustainable Development as Post-Modern Culture.*